

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԹԻԻ Ե. — ՇՐՋԱՆ ԺԵ.

1882

ՏԱՐԻ ԺԵ. ՅՈՒԼԻՍ 31.

ՓՈՐՁՈՒՆԻՔ ԱՆՑԵԱԼԻՑ.

Պատմութիւնիդ տեղեկանումենք, որ սորանից գրեթէ վեց դար յառաջ, երբ բուն Հայաստանը Արաբաց, Թաթարաց եւ զանազան ազգաց իրերահակառակ եւ տիրապետական մրցմանց եւ արշաւանաց ասպարէզ գործաւ, հարիւր հազարաւոր հայեր՝ կրօնի, կեանքի, աշխատանաց եւ գոյից ապահովութիւն գտնելոյ յուսով Թողին իւրեանց քաղցրիկ Հայրենիքն ու գունդագունդ գաղթեցին աշխարհիս զանազան կողմերը — ի Լեհաստան, ի Պարսկաստան, ի Հնդկաստան եւ ի զանազան մասունս Եւրոպայի:

Սոքա գաղթեցին այժ, բայց ահամայ. հեռացան իւրեանց Հայրենիքից, բայց արտասուօք. հեռացան նորանից մարմնով, բայց իւրեանց սիրտն ու հոգիքը աւանդ ձգելով Հայաստանի դրախտանման վայրերուն, երկնանման Տաճարներուն եւ Ս. Հայր Նուիրական գերեզմաններուն, յաւիտեան Հայ անուանն ու Եկեղեցւոյն հաւատարիմ մնալ ուխտելով: Ո՞ր կարող էր երեւակայել թէ՛ այգլպիսի մի ջերմեռանդն, Ազգին եւ Եկեղեցւոյն անձնուէր ժողովուրդը՝ երեք հարիւր աւելի կամ պակաս տարիներ իւր ուխտին մէջ հաստատ մնալուց յետոյ՝ իսպառ կ'անջատուի յաւիտեան կրօնականի իւր պաշտելի Ազգիցն ու Եկեղեցւոց:

բայց այդ դառն իրողութիւնը ակնհերեւ կատարուած եմք տեսնումք մեր ի Լեհաստան գաղթեալ տարաբախտ հայ եղբայրների կեանքի պատմութեան մէջ, ինչպէս նաեւ ուրիշ մի քանի կողմերում:

Այն օրից, երբ այս հայ գաղթականները ողջ են դնում Լեհաստանի օտար հողի վերայ, չէ անցնում մի քանի տասնեակ տարի, եւ ահա այդ հարստահարութեանց երեսից փախտական գաղթականները իւրեանց աշխատասէր եւ տոկոճն բնաւորութեամբ մեծամեծ հարստութեանց եւ նշանաւոր կալուածոց տէր դառնալով՝ նախանձելի տեղ են բռնում զիրենք հիւրավորող օտար հասարակութեան մէջ. նոցա բնակավայր քաղաքամտերն ու արուարձանները շուտով զարգարվում են Հայկական հոյակապ եկեղեցիներով, դպրոցներով տպարաններով եւ հարուստ վաճառատներով. ի մի բան ասել՝ գտնում են իւրեանց ցանկացած կրօնի ազատութիւնը ո՛չ — քրիստոնեայ ազգաց երեսից, աշխատանոց եւ կեանքի ապահովութեան հետ մէկ տեղ, Բայց այժմ անցիր, ընթերցող, ծայրէ ի ծայր ամբողջ Լեհաստանը, նորանում քանի՞ հայ ընտանիք կգտնես 50 հազար հայ ժողովրդից մնացած, որ հայ բարբառոյ եւ եկեղեցւոյ դուռնութեան հետքը անգամ պահպանած լինի: Ի՞նչ եղան այն 50 հազար հայ գաղթականները. նոքա կուլ գնացին պապականութեանը չարաչար եւ ցաւալի միջոցներով. իրաւամբ ցաւալի եմ ասում, որովհետեւ են եւ այժմ ոմանք, որոնք ունայն եւ անհիմն պատճառներից զրգուած կամաւ կուլ են գնում՝ կրօնի պատրուակաւ ծաղտեալ տիրապետող ուժերից, իսկ ի Լեհաստան գաղթեալ Հայք աւանայ եւ հարկեցուցիչ պարագաներից ստիպեալ: Բացառեմք այն պարագաները ամենահարեւանցի կերպով մի քանի համեստ խորհրդածութեամբ հանդերձ:

Եթէ ծառը իւր արմատովն է ծառ, որից սնունդ է ստանում հազար մի ազգ, եւս իւր սեպհական Հայրենիքով, մայրենի լեզուովն ու ազգային ինքնուրոյն եւ անկախ եկեղեցիովն է ազգ բառի բուն նշանակութեամբ. Կտրիր ծառը արմատից, կըկորցնէ նա իսկոյն իւր կենդանութիւնը. բաժանիր մի հասարակութիւն իւր հայրենիքից, մայրենի լեզուից եւ իւր ազգային եկեղեցուց, կըկորցնէ նա իւր սեպհական ազգութիւնը. օտ բազմատեսակ փաստերով ապացուցեալ ճշմարտութիւն է: Այսպէս

եւս իւրեանց հայրենիքից եւ նախնեաց նուիրական յիշատակնե-
րից արդէն անջատուած մեր Լեհաստանի հայ եղբարք բաժա-
նուելով իւրեանց մայրենի լեզուից եւս՝ եւ ազգային եկեղեցուց՝
մնաս բարեաւ, ասացին եւ իւրեանց հայ ազգութեանը:

Թող զիս չմեղադրեն ընթերցողք իբրեւ կրօնական ցաւալի
անցից անտեղի յեղյեղիչ, այս անցից յիշատակութեամբ ես ա-
մենեւին գիտաւորութիւն չունիմ աննպատակ կերպով մեր հին
վերքերը նորոգել, այլ նոցա մի քանի կետերն իբրեւ կենդանի
օրինակ ներկայացնել ընդդէմ ինչ ինչ թիւր կալածեաց, ընթացից
եւ սղզութեանց, որոնք ներկայումս եւս սկսել են երեւան գալ
ի տեղիս տեղիս մեր հայ հասարակութեանց մէջ: Ի՞նչ է պատ-
մութեան նպատակը, եթէ ոչ ներկայ սերնդոց առաջի առնել
անցելոց չար ու բարի արարքը, չարէն խորշիլ տալու՝ եւ բար-
ւոյն հետեւել տալու համար: Ահա այս նպատակաւ է եւ իմ այս
տիւր անցից յիշատակութիւնը:

Արգարեւ վա՛յ այն ազգին եւ հասարակութեանը, որի գլուխը
հովիւր վարձկան է, որ իւր անձնական շահերը ազգայինէն,
հասարակականէն վեր կգտէ, որ առաւել իւր անձնական կըր-
քերն ու հաճոյքները՝ քան իրեն ժողովրդեան նիւթական եւ
բարոյական պէտքերը յագեցնելու կաշխատի: Ի Լեհաստան
գաղթեալ Հայոց գլխուն այս կորստարեւր աղէտը թափողը եղաւ
այսպիսի մի վարձկան հովիւ, ազգագաւ, խորգախամիտ եւ ախ-
տամոլ ճէ՛նկալը իւր օտարամիտ համախոհների աջակցութեամբ,
որոնք օտարաց շնորհիւ պատուաստուած էին իւր ժողովրդեան
միջից: Սոքա իւրեանց փառամոլութեան եւ շահատիրութեան ան-
յագ ախտերը յագեցնելու եւ միեւնոյն ժամանակ իւրեանց հակա-
գաղափար մասնաւոր անձանց լրէժխնդիր յալթողնիր հանդի-
սացած լինելու համար, օտարաց — եզուխտաց ուժովը զրահա-
ւորուած՝ այնչափ հարստահարեցին խեղճ ժողովրդեան նիւթա-
պէս եւ բարոյապէս, մինչեւ որ խլեցին նոցա իւրեանց անդա-
տու արմատից, խլեցին իւրեանց ազգ. եկեղեցու ծոցից, մոռա-
նալ տուին իւրեանց մայրենի լեզուն, անջատեցին Հայ-ազգու-
թեան բարոյական խարխիւ եւ կեդրոն Ս. Եջմիածնից եւ պա-
տուաստեցին իւրեանց պապոգաւաճութեան ընդ վերայ: Այս
խորամանկ աղօսէսներն ամենալարմար միջոցը յաջողեցան ձեռք
բերել կործանելու համար այն ազգը, որը կործանել կամ խախ-

տել տկարանում էին Շապուհներ, Յազկերտներ, Չարմադաններ, Արիասլաններ եւ այլ բռնաւորք:

Արդեօք չկան եւ ներկայումս նոյնտեսակ մարդիկ նոյնօրինակ ազգակործան դերեր խաղալիս, թէպէտ՝ այլ եւ այլ միջոցաց պատրուակաց տակ ծպտեալ՝ ոչինչ պակաս քան չիք Նիկոյն ու նորա համախոհները: Այո՛, հայ ժողովրդեան արդի կացութիւնը այնպիսի ձախող հանգամանքներով եւ վտանգաւոր պարագաներով է շրջապատած, որոց մէջ թէ՛ ներքուստ եւ թէ՛ արտաքուստ շատ նենգամիտների եւ ազգատեացների է յաջողում պղտոր ջրում ձուկն որսալ, դաւել, խաբել, միայն թէ՛ մի քայլ յառաջ անցնել կարողանան եւ շահել իրանց փառասիրութիւնը: Գիտաւորութիւնը նոյնն է, իսկ աւարը ըստ դիպաց եւ ըստ յաջողելոյ:

Պէտքէ խոստովանել եւ այս որ՝ որչափ եւ Վեհաստանի հայերի կորստեան պատճառը ուղղակի չիք Նիկոյի եւ նորա նմանների փառամոլութիւնն ու շահասիրութիւնն եղան, այնու ամենայնիւ ոչ սակաւ ոյժ եւ քաջաւերութիւն էին տալիս նոցա արարմանց եւ ընթացից նոյն ժողովրդի այն թիւրամիտ մասը, որ օտար կրթութեան եւ դաստիարակութեան ազդեցութեան տակ բոլորովին իւրեանց նախնիներից խորթացած՝ սակաւիկ մի ազգասիրութեամբ հանգերձ՝ իւրեանց բարեկեցութիւնն ու լուսաւորութիւնն ամբիտ օտարասիրութեան մէջ էին որոնում, եւ միշտ ընդգէտ էին ժողովրդեան այն պահպանողական մասին, որ ազգային եկեղեցւոյն, նորա առանձնայատկութիւններին, նորա կարգայ ու կանոնացը միշտ ջերմ պաշտպան էին հանդիսանում ամենայն պարագայից մէջ՝ սակաւիկ մի կոպտութեամբ հանդերձ: Այս թիւրամիտ մասը իրենց Հայկական եկեղեցիին ոչ քրիստոնեայ ազգաց հալածանքից ազտուում եւ քրիստոնեայ ազգից հովանաւորուած գտնելով՝ նորա գոյութիւնը բոլորովին ապահովուած էր համարում եւ մի տեսակ անտարբերութեամբ անփոյթ էր մնում նորա կարգաց ու կանոնաց ճիշտ պահպանութեան մասին: Այս թիւրամիտները չէին կարողանում հասկանալ, որ այն՝ իւրեանց ձեռք բերած կարծիքական ազատութեան տակ՝ իւրեանց ազատ ու անկախ եկեղեցւոյն աւելի վտանգներ էին սպասում, քան ոչ քրիստոնեայ ազգերից սպառնացածները: Սոքա իւրեանց թերի հասկացողութեամբ չէին կարողա-

նում խտիր զնեյ իրեանց ազարս ուզախաւ և խնայոյն եկեղեցւոյ եւ տիրապետել ձգտող պապական եկեղեցւոյ մէջ, եւ հետ զհետէ անգգաւի կերպով ենթարկվումէին վերջնոյս ճշող ազգեցութեան տակ՝ այնպէս որ իբր երեք հարիւր տարուց յետոյ իրեանց եկեղեցւոյ եւ առաջնորդի յարաբերութիւնը իսպառ դադարեցրին Ս. Էջմիածնից եւ իւրեանց ազգային հաստատութիւնք ենթարկեցին պապական եկեղեցւոյ վարչութեան ներքոյ պապական եկեղեցւոյ զանկութիւնն ու նպատակն եւս այս էր՝ որին հասնելու համար այդ երեք հարիւր տարւոյ ընթացքում մեծամեծ քանքեր էր անում՝ եւ հազար ու մի որոգայթներ լարում թեւ ու թիկունք ունենալով լեհական — քրիստոնեայ իշխանութիւնը եւս։ Թէպէտ եւ Ժողովրդեան այդ թիւրամիտ մասն եւս վերջապէս զգաց իւր օխալմունքը, երբ պապական եկեղեցւոյ ճշող ոգին Թոմարապաւ իւր վերայ, քայց այնուհետեւ շատ ուշ էր. ազատութեան հիք չկար՝ բոց ի քաղթականութեան փախուստի դիմելէ։

Տարաբաղաբար ներկայումս եւս ի տեղիս տեղիս մեր ազգայնոց ոմանց անփութութիւնն Ազգային եկեղեցւոյ կարգաց եւ կանոնաց պահպանութեանց մոտին, ինչպէս նաեւ եկեղեցականաց ոմանց մերթ մեղիւթութիւնը, երբեմն անտարբերութիւնը, շահախնդրական ձգտումաբք միայն, ոմանց անհեռառես վարմունքն ազգային հաստատութեանց վերաբերմամբ, ոմանց չափազանց օտարամիտութիւնն ու արհամարհանքն ազգային աւանդութեանց եւ սովորութեանց, ոմանց եւս սառն յարաբերութիւնը դէպի Հայ — ազգութեան քարոյտական կեդրոն Ս. Էջմիածինը եւ երբեմն եւս ոմանց իսպառ հեռակացութիւնը նորանից, այս ամենը միթէ չեհաստատնի Հայոց թիւրամիտ մասին ընթացից եւ ուղղութեան ճիշտ պատկերը չե՛ն ներկայացնում, եթէ մենք չունինք այնչափ հեռառեսութիւն, կամ թէ մեզ այնպէս է առայժմ ձեռնառու, որ չենք կամենում կամ կարողանում մեր այս թիւր վարմանց եւ ընթացից՝ ապագայում անշուշտ յառաջանալի վնասներ հետեւանքը նախատեսել եւ զգուշանալ, միթէ մեր ապագայ օրինդի ողջամիտ մասը ահապա դատաստանաւ չե՞ դատապարտելու զմեզ մեր այսօրինակ թիւր վարմանց եւ ընթացից համար, երբ նոցա հետեւանաց դառն միութիւնը նա հարկադրւած կլինի քամել ցյառակ։

Ներուի ասել, որ Հայի պակասութիւններից մին եւս այս է, որ կանխաւ չէ ջանք անում նախատեսել իւր թիւը ընթացիկ, վարմանց եւ ուղղութեան վնասաբեր հետեւանքները եւ նախատեսողներին եւս չանտալով եւ յամուելով՝ մեծամեծ զոհեր է տալիս եւ ապա ստըջանալով գալիս է ուղիղ ճանապարհի, բայց շատ անգամ տարաժամ եւ տպարդիւն կերպով:

Այս համառօտ խորհրդածութիւնները անելու տեղիք տուեց ինձ՝ Հնդկաստանի սահմաններում Հոլանդական օրրապետութեան ներքեւ եղած ձաւա կղզւոյ մերազնեայց գովելի հեռատեսութեամբ իմբագրած կանոնադրութիւնը իր բեանց ազգային եւ եկեղեցական գոյութեան եւ հաստատութեանց եւ գումարաց ապահով վարչութեան մասին, որը տեղական քաղաքական իշխանութեան կողմից հաստատուեց ու վաւերացնելուց յետոյ Պարսկաստանի եւ Հնդկաստանի Առաջնորդ Գեր. Գրիգորիս Արքեպիսկոպոսի միջոցաւ մատուցած են Ազգիս Վեհափառ Հայրապետին, եւ զոր ամբողջութեամբ հրատարակում ենք Արարարիս Ներկայ ամսատետրի միջոցաւ ի գիտութիւն եւ յօրինակ նոյնատեսակ պարագայից մէջ գտանուող Ազգայնոց մերոց:

Յիշեալ Գեր. Առաջնորդի կազմած վիճակագրական տեղեկութիւններից երեւում է, որ դեռ 1876 թուին Բթուիա քաղաքում գտանվում էր 75 հոգի հայ բնակիչք 15 տանց մէջ գետեղեալ, յորոց 45ը արական եւ 30ը իգական: Սուրբայիա քաղաքում եւ նորա շրջակայքում՝ 75 հոգի՝ 12 տանց մէջ գետեղեալ, Սմարանգ քաղաքում եւ նորա շրջակայքում՝ 27 հոգի 4 տանց մէջ գետեղեալ, յորոց 24ը արական եւ 3ը իգական: Իսկ ձաւայի այլ եւ այլ կողմերում՝ զանազան առեւտրովք զբաղւած՝ 25 — 30 հոգիք:

Ազգիս Վեհափառ Հայրապետն եւս գովելով ձաւայաբնակ մերազնեայց այս հեռատես ընթացքը եւ օրհնելով նոցա ազգօգուտ ձեռնարկութիւնը՝ բարեհաճեց տալ կարգադրել Սինօգին Ս. Էջմիածնի օրագրութեամբ ի 27 փետրւարի տարւոյս՝ նախ իւր Տնտեսական, Գատաստանական եւ Հաշուարարական մասերում կազմել եւ պահպանել առանձին գործ. երկրորդ՝ Տպարանական Ժողովին պատուիրել տպագրել նոցա կանոնադրութիւններից 100 օրինակ առանձին առանձին տետրակով եւ բաժա-

նել ամենայն վիճակաւորաց, վիճակային Ատենից եւ Հոգեւոր
կառավարութեանց Ռուսաստանի ալլե վիճակաւորաց Տաճ-
կաստանի եւ Պարսկաստանի եւ այլոց Հոգեւոր վարչութեանց ի
տեղեկութիւն եւ յապահով պահպանութիւն ապագայ հար-
կաւորութեան համար, եւ երրորդ՝ Պարսկաստանի եւ Հնդկաս-
տանի Առաջնորդ Կեր. Գրիգորիս Նպիսկոպոսին հրամանագրել՝
պատուիրել Ճաւայի Հայազգեաց Վարչական Ժողովոյն, որ որպի-
սի եւ իցէ փոփոխութիւն կամ՝ յաւելումն եւ կամ՝ պակասումն
եթէ պատահի՝ իւրեանց վարչութեան՝ կանոնադրութեան եւ
այլոց մէջ, անմիջապէս գրաւոր տեղեկութիւններ հաղորդէ
կամ Ս. Էջմիածնի Ս. Սինոգին կամ Ազգիս Վեհափառ Հայրա-
պետին ի գիտութիւն առ յապայն:

Ճաւայաբնակ մերազնեայց այս հեռաւոյս գործողութիւնը
որդարեւ ամենայն գովութեան արժանի է, որոնք թէեւ ուշ,
այնու ամենայնիւ խոհեմաբար ի նկատի առնելով Ահհաստանի
եւ այլ եւ այլ տեղեաց Հայերի վնասաբեր եւ կորստական փոր-
ձերը, որոց այնչափ ազգային հաստատութիւններից գուն ուրեք
եկեղեցիք միայն են մնացած այժմ. ձեռնարկած են այս վսեմ
գործը, իւրեանց ապագայ սերնդոց յարստեւ գոյութիւնը ապա-
հովելու համար՝ ապահովելով միանգամայն ազգային եւ եկեղե-
ցական հաստատութիւններն ու գոյբերն:

ՍԱՀԱԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏ.

ՍԱՀՄԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ

ԿԱՐԳԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԺԱՂՈՎԱՐԴԵԱՆՆ ԼԱՅՈՑ Ի ՃԱՆԱ

Առաջ Ժողովրդեանն.

Պայման 1. Է ի ճաւա Ժողովուրդ, որ գաւառի զիրօնս Քրիս-
տոնէութեան ըստ կարգաց Հայաստանեայց եկեղեցւոյ, եւ կոչի
Ժողովուրդ Հայոց ի ճաւա:

Իստ Ժողովրդեանն.

Պամ. 2. Ի դասու Ժողովրդեանն են ամենայն Հայ Քրիստոն-
եայք՝ որք բնականան ի ճաւա, եւ կամիցին դասակցել նմին:

Պայմ. 3. Են ժողովրդեան այլ եւ այլ գոյք եւ կալուածք յիշատակելիք ի ստորեւ, զորոց զմուտս պարտ է վարել որպէս նշանակեալ ի սմին Աստուծոյ թեան:

Հանրական Ժողովք.

Պայմ. 4. Ամի ամի յամենեան Ապրիլի եւ յաճախագոյն եւս ի հարկ լինել ըստ կարգադրութեանս այսմիկ, կամ ի դէպ դատել Ատենին յանձանձանաց, եւ կամ ի գրով խնդրել գէթ 5 ոմանց ի ժողովրդեանէն, որոց գուցէ զօրութիւն ձայնի կամ վարկի, *) Ատենին, որ անուանեցի ի ստորեւ, կոչեսցէ բոլոր դատակցաց ժողովրդեանն ժողով Հանրական, որ միշտ գումարեսցի ի Բառաւիա:

Պայմ. 5. Ժողովոցս այսոցիկ հազարդ լիցին յամենայն արու Հայք, որոց բնակութիւն իցէ թէ ի Բառաւիա, եւ թէ այլուր ի ձաւա. այսր ազագաւ ազդ արտոցէ Ատենին միով ամսով յառաջ որպէս զհարդ եւ մարթիցի նմա զօր, զժամ եւ զտեղի, եւ ի դէպս անսովոր ժողովոց՝ զխնդիրս իսկ նոցին:

Աթոռակալ Ատենին յանձանձանաց վարեսցէ զժողովս:

Ատենադպիր նորա կալցի զյիշատակարան նոցին:

Պայմ. 6. Ընդունելի լիցի ի ժողովի վարկ արուաց միայն, որոց լցեալ իցին ամբ քսան եւ մի, եւ բնակութիւն կալեալ գոնէ դամս երկուս ի ձաւա կղզւոջ:

Ի պառակտել կարծեաց զիրաւանց վարկի ուրուք ի ժողովի առաւելութիւն վարկից, որոց յայսմի իցեն իրաւունք, հատցէ փնիս:

Պայմ. 7. Որոց ըստ վերագոյն պայմանին անգոր իցեն ձայնք, Ե նոցա իսրհրդական եւ եթ վարկ:

Այլ յառաջարկել ուրուք եւ կամ ոմանց ի զօրաւոր ձայնաւորաց, մարթի ժողովոյն աւելեօք ձայնից մատուցանել ումեք կամ ոմանց յանձայնից անտի զիրաւունս զօրութեան ձայնի:

Պայմ. 8. Ի չկարել որոց այլուր բնականան ի ձաւա, իւրովի գալ ի ժողով Հանրական, մարթի կարգել նոցա երեսփոխանս ի զօրաւոր ձայնաւորաց, որոց լիցին իրաւունք տալոյ զվարկս եւ ի դիմաց նոցին:

(*) Վարկ այսինքն քուէ:

Այլ մի լիցի ումեք մատուցանել զվարկս առաւել քան զհինգ համայն ընդ անձին եւ ընդ այլոց:

Պայմ. 9. Ամենայն խնդիրք վճարեացին աւելեօք ձայնից:

Այլ աւելեաց պէտք են երկից չորիւր մասին ներկայ վարկից ի փոփոխութիւնս առնել ի Սահմանագրութեանս, ի վաճառել եւ ի գնել զանշարժուն իրս, եւ կամ՝ ի շրջել զպէտս մոկից նոցա եւ ի ծախել այլազգ՝ քան է յիշատակեալ եւ սահմանեալ ի ստորեւ:

Ի զուգաթիւ գիպել երկուստեք ձայնից, լիցի Նախագահին երկրորդ խմն ձայն վճռական:

Վարչ-Ըն-ն Ժողովրդէանն.

Պայմ. 10. Վարչութիւն ժողովրդեանն՝ յանձն լինի հնգից անոց ի դատու Հայոց, եւ անուանի Հանրական Ատեան Յանձնաձանաց Ժողովրդեան Հայոց ի ծառ:

Պաշտօնեայք Ատենին ընտրին յերիւր ամի ի տարեւոր հանրական ժողովի կատարեալ աւելեօք ձայնից, այսինքն է աւելի քան կիսով թուոյ ներկայ վարկից:

Ի չգտանել ուրուք իսկոյն զայս կատարեալ առաւելութիւն ձայնից, վերստին արկիցն ձայնք զերկոցունց՝ որ զառաւելագոյն կալան ձայնս, եւ ի դէպս այսպիսիս պարտ է երկոցունց նոցա, զորոց ձայն արկանի չտալ զվարկ իւրեանց:

Յեռ երկից ամաց հրաժեշտ առնուն, այլ եւ նոյն հետոյն մարթի ընտրել նոցա անգրէն:

Յորոց ի Բատաւիա միայն բնակին, լիցին պաշտօնեայք Ատենին Յանձնաձանաց:

Պայմ. 11. Ի հրաժարել ուրուք ի պաշտօնէից Ատենին չեւ ամացն երկից բոլորեալ: կամ ի վճարիլ ի կենաց եւ կամ ի մեկնել այլուր, հարկ է այլոց ի նոցանէ գումարել ի միում ամսոջ ժողով հանրական առ ի ընուլ զտեղին:

Պայմ. 12. Ընդ առնուլ Ատենին զկոչումն, ընտրեսցէ իսկ եւ իսկ ի միջոյ իւր Նախագահ, Ատենագպիր եւ Գանձակալ:

Պայմ. 13. Յաջորդ անուանքս առցեն ի սկսուածի զդէմս պաշտօնէից Ատենին:

Յովհան Յարութիւն իբր Նախագահ

Ա. Պ. Աղանուր իբր Ատենագպիր

Դ. Ե. Կատար իբր Գանձակալ

Մ. Ա. Թովմաս եւ Յովհաննէս Շ. Սարգիս:

Պայմ. 14. Ատեանն բաժանէ զպաշտամունն ի պաշտօնեայս իւր, եւ ինքնին կարգ դնէ զքաղանաց իւրոց:

Գուժարի երբ եւ կարեւոր թուեսցի Աթոռակալին, եւ կամ թէ խնդրեսցէ ոք ի պաշտօնէից զայն:

Ի գուժարումն ժողովոյ Ասենի խնդրի ներկայութիւն գոնէ երկից ի պաշտօնէից նորա:

Ամենայն խնդիրք վճարեսցին աւելեօք ձայնից:

Ի հաւասար բաժանել ձայնից, լիցի Աթոռակալին երկրորդ վարկ ի վճիռ:

Պայմ. 15. Ատեանն բերէ զգէմն ժողովրդեանն առաջի օրինաց եւ այլուր, առնէ վասն նորա զկարեւորս ամենայն ուրեք, յանձնաձէ զամենայն կալուածս եւ զգոյս նորա, եւ զաւանդս որ ընդ խնամով նորա իցեն, ստանայ զմուտս նոյա եւ տայ զձեռագիր ստացից, եւ ոչ անցանելով զյաջորդ սահմանօք, զօրէ շրջել յանուն ժողովրդեանն զանշարժուն իրս, եւ յայլս հանել զկացեալս ընդ անուամբ եւ կամ ընդ ձեռամբ ժողովրդեան, փոխ տալ այլոց արծաթ ընդ գրաւակոնաւ, եւ կամ ընդ պատշաճաւոր երաշխօք, կազմել զկարեւոր մուրհակս նոցին, զեկուցանել որոց տուեալ է արծաթ ի վաշխի, եւ յետս խնդրել զայն, լուծանել զգրաւս, հանել հրապարակաւ զկալուածս ի վաճառ ըստ իրաւանց օրինաց, կամ ըստ զօրութեան անդարձ գրոյ փոխանորդութեան, գնել եւ վաճառել ի գէմն ժողովրդեանն զթղթեան յարգուն (Շէբ): եւ յաղագս այսր ամենայնի տալ եւ առնուլ զամենայն մուրհակս:

Այլ ի գնել եւ ի վաճառել զանշարժուն իրս, եւ յարձանագրել գնոսին, չիք Ատենին իշխանութիւն՝ եթէ ոչ տացի նմա այն յատուկ ի հանրական ժողովոյ աւելեօք ձայնից ըստ ցրդ պայմանին:

Բաւականութիւն է Ատենին կարգել զոք եւ կամ գերկուս ոմանս ի պաշտօնէից իւրոց յարձանագրել ի գիւանի զգին, զվաճառ եւ զգրաւ կալուածոց, զլուծումն գրաւաց, զարձակութիւն երաշխեաց եւ մուրհակաց, եւ որ ի կարգին:

Այս պաշտօնէից պարտ է ի ցոյց իշխանութեան իւրեանց ածել զքաղուածոյս յիշատակարանի ժողովոյ Ասենին:

Պայմ. 16. Տացէ Ատեանն յամենայն ամսեայ ժողովս իւր՝ հա-

նել զմատեանս եւ զհաշիւս ամսոյս գնացելոյ, եւ զուգակշռեսցէ զնոսին ընդ առձեռն դրամոց գանձուն:

Կայցի զյիշատակարան ժողովոյ իւրոյ եւ զպատճէն նամականւոյն:

Պայմ. 17. Ատենին յանձն է յարելնս ածել զվճիռս հանրական ժողովոց, զօրէ նա դնել կարգս ներքինս, եւ ընդունի զմուտս այլ եւ այլ կալուածոց եւ ընչից ժողովրդեանն, այլ պարտ է նմա պատկանել կամ գործ դնել զմուտս զայն միայն ի պէտս՝ որ նշանակին ուրոյն ուրոյն ի ստորեւ:

Եթէ ոչ ստիպեալ յանակնկալ դիպաց՝ որ հարկիցեն զառ ժամայն ծախս ոչ ի վեր քան զվեց հարկւր գելդըրաց ըստ ամի, մի լիցի Ատենին յայլ պէտս ծախել զմուտս ժողովրդեանն մինչեւ զայն սահմանեալ հանրական ժողովոյ:

Հոգ լիցի Ատենին բնաւ իսկ մի յաւելուլ ելից քան զմուտս գոյիցն:

Պայմ. 18. Ի հանրական ժողովի գումարելոյ ըստ սովորութեան ամի ամի յամսեանն Ապրիլի, յայտնեսցէ Ատենին զանցս տարւոյն անցելոյ, եւ առաջի արարեալ զմատեանս, զհաշիւս, զընցոյս, զմուրհակս կալուածոց, զգիրս պարտուց, զթղթեան, յարգուն եւ զկշիռս գանձուն, տացէ համար գ. յանձանձանաց իւրոց:

Հաշիւքն սարօք նոցին դիցին յառաջագոյն գէթ զեօթնեակ մի յընթերցումն եւ ի քննութիւն ժողովրդեանն ի ժամատան, ուր գումարեսցին սովորաբար ժողովքն հանրականք:

Անկող Հասարակութիւն ժողովրդեանն Լ Գոյ Ի Խնամ Զոյն

Եկեղեցի:

Պայմ. 19. Ժողովրդեանն է եկեղեցի կառուցեալ ի Բատուխա յանուն սրբոյն Յովհաննու, եւ նուիրեալ ի պաշտօն քրիստոնէական կրօնի: Ենթադրեալ անհրաժեշտաց անհրաժեշտ զբաւարարեալ, որ յամի 1853 ի 3 Օգոստոսի, եւ անկանի ի խորան Մ, ի մասն Գ, ի թիւ 409, ի գեանայարի թիւ 8926, եւ արձանագրեալ ի մուրհակ սեփականութեան, որ յամի 1853 ի 18 Հոկտեմբերի ի թիւ 574:

Մախք ի պահ ընթացող եկեղեցւոյս ի պաշտօն կրօնի Հայոց եւ ի ռոճիկ Քահանայի հոգաւորին ի մօտից գոյիցն, որք են:

1. Կալուած կանգնեալ յԱրքայադաշտ անուն հրապարակի ի Բատաւիա, ի դաս Մ. ի մասն 3. ի Հատուած Գ. ի թիւ 109, ի գետնայարկ 5616: Կալուածս այս գրեցաւ յանուն եկեղեցւոյ սրբոյն Յովհաննու ըստ մուրհակի սեփհականութեան յամի 1861 ի 27 Մայիսի ի թիւ 454:

2. Ամենայն շարժուն իր, թղթեան պարտուց, փոխք ընդ երաշխեօք եւ գրաւականք ըստ մատենից եւ արձանագրաց եկեղեցւոյն սրոշեալք ի նոյն պէտս:

Ուսումնարան:

Պայմ 20. Ժողովուրդն ի պահ գիտութեան հայրենի լեզուին ի միջի մանկկուոյն Հայոց յայսմ կղզւոջ, եւ ի սնուցանել եւ ի դաստիարակել զմանկտնին զայն ի պիտանի յօդուածս ընկերութեան, եղ ի Բատաւիա Գպրոց անուն Մանուկ եւ Յարութիւնեան Ուսումնարան, ընդունելի լեալ Պետութեանն հրովարտակաւ, որ յամի 1855, ի 22 Դեկտեմբերի ի թիւ 23:

Ի լրումն ծախուց այսր Ուսումնարանի եւ վարձուց վարժապետաց նորա, եւ կամ թէ առ ի չգոյէ բուսական թուոյ աշակերտաց յերթալ եւ ի կրթել յուսումնարանին, Ատեանն արժան համարեսցի հաւանութեամբ ժողովրդեանն հայթայթել մանկկուոյն Հայոց յայսմ երկրի զառանձին կրթութիւն հայրենի լեզուին, վարեսցին մուտք անշարժուն իրաց եւ հասից գրեցոյ յանուն Ուսումնարանին, որք են Մթերանոցք երկու, որ կան ի Կալիքսար հրապարակի ի Բատաւիա ի դաս Գ. յարեւմտեան մասին. ի թիւ 39 եւ 40 ըստ մուրհակաց գնոց, որ յամի 1861 ի 3 Յունիսի ի թիւ 464 եւ 466, ի գետնայարկ 4832 եւ 8394:

Տուն մի կանգնեալ ի Տանքանգ թաղի ի Բատաւիա, ի դաս Մ. ի մասն 3. ի Հատուած Գ. ի թիւ 82 ըստ մուրհակի գնոց, որ յամի 1856 ի 8 Դեկտեմբերի, ի թիւ 677 ի գետնայարկ 7753:

Տուն մի կանգնեալ ի Սիօտ փողոցի ի Բատաւիա ի դաս Մ. ի Հատուած Գ. ի թիւ 91 ըստ մուրհակի գնոց, որ յամի 1877 ի 12 Նոյեմբերի, ի թիւ 1040 ի գետնահարկ 8333:

Եւ ամենայն շարժուն իր, թղթեան պարտուց, փոխք ընդ երաշխեօք, եւ գրաւականք սրոշեալք ըստ գրոց եւ արձանագրաց ի նոյն պէտս:

Պայմ. 21. Պարտ է գէթ միում ի վարժապետաց Աւսումնա-
րանին լինել ազգաւ Հայ եւ բաւական յաւուցանել մանկուոյն
ղեղուն հայեցի:

Պայմ. 22. Եթէ մուտք շարժուն եւ անշարժուն իրաց ըստ 20րդ
պայմանին պատկանեալք ի դարման, եւ ի սլաճ Աւսումնարանին,
եւ կամ ի մատակարարութիւն առտնին ուսման յաւելուցուն
քան զելս ի պէտս նորին, ի կիր արկցի յաւելուածն հաւանու-
թեամբ ժողովրդեանն ի կառոյցս հանգստեալս գործաց Հայոց
եւ յայլ տեղիս, եւ կամ ի տալ չքաւոր մանկուոյն Հայոց վայե-
լել քան ի վարժս այլս ը:

Հայկեան Ժաքանութիւն:

Պայմ. 23. Ի նպատակ չքաւոր այրեաց եւ սրբոց Հայոց, եւ ի
դաստիարակութիւն անինչ մանկուոյն, արար ժողովուրդն կա-
մուոր հանգանակաւ զգոյս ընդ անուամբս Հայկեան Միաբա-
նութիւն:

Սովին ողորմածութեան խորհրդով ժողովեալ արծաթն եղեալ
է ի վերայ Մթերանոցի կանգնելոյ ի Կալիբսար ի Բատաւիա ի
Դատ Մ. յԱրեւելեան մասին, ի թիւ 34, եւ կացելոյ այժմ՝ յա-
նուն եկեղեցւոյն սրբոյն Յովհաննու ըստ մուրհակի գնոց, որ
յամի 1863 ի 7 Սեպտեմբերի ի թիւ 685 ի գեանհայրի 8967,
եղեալ է դարձեալ արծաթն ի շարժուն իր, ի փոխս ընդ երաշ-
խեօք, եւ ի թղթեան պարտուց եւ գրաւուց, որպէս երեւեսցի ի
մատենից Միաբանութեանն:

Մի լիցի Աստնին այլազգ. ի կիր արկանել զմուսս այսր գոյից,
քան զոր ասացաւն վերագոյն ըստ բուն եւ ներքին կարգադրու-
թեան նոյն Միաբանութեանն:

Պայմ. 24. Բաց ի կալուածոցն, զորոց բանք եղեն վերագոյնս,
արձանագրեալ են դարձեալ յանուն եկեղեցւոյ սրբոյն Յովհան-
նու՝ յետագայք:

«... Մթերանոց կանգնեալ ի Կալիբսար ի Բատաւիա ի Դատ թ.
յԱրեւելեան մասին, ի թիւ 12. ըստ մուրհակի գնոց, որ յամի
1857 ի 26 Հոկտեմբերի ի թիւ 813 ի գեանհայրի 5323: Այս
Մթերանոց է Ամենափրկեան անուն Վանացն Ջուղայ յԻսպահան
ի Պարսս, ըստ մուրհակին գրելոյ ի Բատաւիա յամի 1859 ի 13
Հոկտեմբերի ի թիւ 75. առաջի Մինսէն անուն նոտարի հասա-

բախտից, ուստի մուտք նորա սրբեալ ի ծախուց, լիցին ի կամս նոյն վանաց:

Բ. Մուրհակ արձանագրեալ յառեհն իրաւանց յառաջին գրաւական տան կանգնելոյ յԱրքայադաշտ հրապարակին ի Բա. տաւիա ի Դաս Մ. ի հատուած 4. ի թիւ 149, ըստ գրոյ գրաւուն, որ յամի 1871 ի 18 Մարտի ի թիւ 20:

Գ. Այլ եւս գրաւականք եւ գլուխք դրամոց յանձնեալք ի վարչութիւն Եկեղեցւոյ սրբոյն Յովհաննու, եւ յանուն նորա գրեալք, որք ըստ մատենից եւ արձանագրաց նորին այլոց են, որոց եւ տացի համար ընդ մօից նոցին, որք են՝

Մուրհակք առաջին գրաւականաց արձանագրեալք յառեհն իրաւանց ի վերայ անշարժուն իրաց, որք են՝

Կալուած կանգնեալ ի Բոջօնք հրապարակի ի Սմարանդ ի թիւ 901, ըստ մուրհակի սեփականութեան ի թիւ 401, ըստ գրոյ գրաւու, որ յամի 1877 ի 27 Նոյեմբերի:

Երկու վիճակք գեանոյ եղեգնեալ շինուածութք, որ ի նոսա ի Քամպոն Բիտանգ ի Բոյտնչորիս ի գեանայարկ 71 եւ 318:

Յայլ եւ այլ աւանդս յայտոսիկ յանձնեալս ի խնամս Եկեղեցւոյն՝ է գոյք ինչ կոցեալ յանուն Գանձանակի Տնանկաց Զուղայ, եւ յապահովեալ այժմ, որպէս երեւեսցի յայտնեալ ի մատենոս եւ յիշատակարանս Եկեղեցւոյն: Մուտք այսր գոյից ծախեսցին յօգնութիւն կամ ի նպաստ չքաւոր Հայոց Զուղայ քաղաքի մերձ յիսպահան ի Պարոս, ի ձեռն Խնամակալաց կամ վարչաց Գանձանակի Տնանկաց կարգելոց անգանօր:

Պայմ. 25. Եւ զի առ կազմութեան այժմու ժողովրդեան Եկեղեցի սրբոյն Յովհաննու, Մանուկ եւ Յարութիւնեան Աւսումնարան եւ այլ գոյք գումարեալք վերագոյն համարին յայսմ հետէ յօգուածք եւ եթ նորա, եւ կան ամենեքին ընդ յանձնաւորք ժողովրդեան, եւ չիք եւս նոցա վարչութիւն ուրոյն, յանձն է Ատենին հոգալ փոփոխել եւ ուղղել զարձանագիրս անշարժուն իրաց, պարտուց եւ գրաւուց կոցելոյ այժմ որիշ որիշ յանուն կամ յանուանս գոյիցն այնոցիկ, ի հասարակաց գիւղանի արձանագրութեան կալուածոց եւ գրաւականաց, որպէս զի փոխանակեսցին մուրհակք անցնիւր որ ոչ եւս են ըստ պատշաճի, ընդ կազմելոցն յանուն ժողովրդեանն ըստ օրինի:

Պայմ. 26. Ի փոխանակել վաճառիւ կամ այլազգ զվերագոյն յիշատակեալ անշարժուն իրս եւ զփոխո ընդ երաշխեօք այլոց անշարժուն իրաց եւ փոխոց, մուտք փոխանակացն լիցին եւ վարեացին միշտ ի պէտս նոյն նպատակի կալուածոցն, զոր փոխանակեցին:

Անկաճ Ժողովրդեան:

Պայմ. 27. Ի չմնալ ի ժամանակի իմիք աւելի քան զերկու զլուխ աղգատոսմից ի ժողովրդեանէ աստի, լուծցի սա բոս օրինաց, եւ ամենայն կալուածք, գրաւականք, գոյք եւ շարժուն իրք յիշատակեալք ի վերագոյն՝ անցցեն ի ժողովուրդ Հայոց կացեալն ընդ թեմակ Կաթողիկոսին կամ Հայրապետի Եկեղեցւոյն Հայոց, որ նստի այժմ ի Վանս Էջմիածնի յերեւան ի Ռուսական Հայաստան:

Պարս լիցի յայնժամ Հայրապետին զամենայն շարժուն եւ անշարժուն իրս ժողովրդեանս Հայոց ի ձաւա դնել տալ ամս տանն ըստ յանձանձանօք աւանդապահաց բնակելոց ի Բասուլիս, եւ կարգելոց հաւանութեամբ Ատենի խորհրդականաց իւրոց, այն է Սինհոգոսին: Պարս է յայնժամ Հայրապետին դնել եւ դարմանել զԴպրոցս ի գուտ մօլից կիսոյ, զերիս չորիր մասունս վարեցէ նա ի պէտս ուսմանց քրիստոնեայ մանկանց ի Հայաստան, եւ զմիւս չորիր մասն յօգուտ մանկանց Հայոց ի Զուղա մերձ յԻսպահան ի Պարսս:

Միւս կէս մօլեցն պահեսցի եւ յաւելցի ի գլուխ անդր:

Եթէ յարիցէ դարձեալ զայնու ժամանակաւ ժողովուրդ Հայոց ի ձաւա, անկ լիցի նմա ստանալ զպահեալ կէս մօլեցն, եւ վարել նոյաւ ճշգիւ սրպէս նշանակեալ է ի Սահմանադրութեան աստ:

Յոչ յառնել այլոյ ժողովրդեան Հայոց զամս տառն ի ձաւա, ըստ վերոյիշելում իշխանութիւն լիցի Կաթողիկոսին համաձայն ընդ Ատենի խորհրդականաց իւրոց թողուլ զգլուխ դրամոցն աստ ընդ յանձանձանօք, եւ կամ զամենայն կալուածս վաճառել, եւ ժողովել զամենայն հասո արեալինս ընդ սովին պարտականութեամբ, զի զամենայն արձաթն դիցէ նա վերստին ընդ շահեկան ապահովութեամբ, եւ մօլից նորին կարգեացէ եւ դարմանեացէ զվարժարանս Հայոց, զերիս չորիր մասունս մօլեցն ծա-

խեղ յօգուտ քրիստոնեայ մանկանց ի Հայաստան, եւ զմիւս չորիւր մօտն ի պէտս մանկանց Հայոց ի Զուղա մերձ յԻսպահան ի Պարսս:

Պատճէն այր Սահմանադրութեան յգեսցի Նորին Սրբութեան եւ Ստեփնի խորհրդականաց Նորին, որպէս զի ակնարկութեամբ նախակարգ հատուածայն կապցէ մնաոցէ առ նմա միշտ:

Գ Ի Տ Ն Ա Կ Ա Ն

ԸՍՏԳԱԲԱՀԻԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

(Ըրդնակ. Արարար, Կէ՛ն Բ. Զ.)

Բ.

ՄԵՐ ԱՐԵԳԱԿՆԱՅԻՆ ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ.

Մարդս իւր ճանաչմանց մանկութեանը մէջ, այսինքն իւր միամիտ ագիտութեանը եւ իւր ետապաշտ հպարտութեանը միջոցին, երկար ժամանակ այնպէս երեւակայեց թէ երկիրն յորում ինքը կընակի՝ նա էր ամբողջ տիեզերքը. եւ քանզի մարդն եւս երկրիս թագաւորն է, այնպէս համարեց թէ բոլանդակ տիեզերքն իրեն կսկսիհակամբ:

Ապա բաւական ժամանակ յետոյ, հարկադրեցաւ ճանաչելու թէ՛ այդ երկիրը մոլորակ մ' է եւ թէ կախումն ունի կեդրոնական աւելի մեծ աստղէ մը, ուստի եւ ընծայեց արեգական այն նախապատուութիւնն՝ զոր զառաջինն ինքեան սեպհականած էր, ճանչեց թէ իւր երկրագունդը, որ իրեն այնքան ընդարձակ կթուէր, ոչ այլ ինչ էր՝ բայց եթէ անչափելի մեծութեամբ արեգական մը փոքրիկ մոլորակացը մին:

Բաւական ժամանակ անցնելէն յետոյ, եւ ահա այդ արեգակն եւս կորոյս յաչս մարդկան այն մեծութիւնն ու իշխանականութիւնը՝ զորս այնքան դժուարաւ ձեռք բերած էր: Ճանչուեցաւ թէ այդ ահագին մեծութեամբ աստղն ո՛չ եւս այլ ինչ էր՝ բայց եթէ անջրպետին մէջ արտրչափորժ զօրութեան՝ միմեանցից հեռաւոր յեր եւ ցան սփռած այն հաղարաւոր եւ աւելի մեծա-

գոյն աշխարհաց մին, Զայս տեսնելով մարգո կստիպուի այսօր
հարցանել իւրովի թէ՛ մեր արեգակն, իւր բոլոր արբանեակնե-
րովն հանգերձ, մի՞ գուցէ ինքն եւս արբանեակ մ' եղած լինի
ուրիշ հեռաւոր մի աստեղ՝ զորոյ գոյութիւնը մեք չգիտենամք
տակաւին:

Եւ ստուգիւ շերշիւի եւ Արկէլանդէրի զննութիւններէն ա-
պացուցուած է թէ այն աստեղք, որք երկրիս գրեցը հեռ բազ-
դատմամբ եւ իրենք իրենցմէ լուսաւոր լինելուն պատճառաւ
մինչեւ դարդ հասարակութեան ասպէ՛ղ՝ կրկնուէին, սոքա շարունակ
կտեղափոխեն անջրպետին մէջ:

Կայունութիւն եւ անշարժութիւն՝ չկայ եւ ո՛չ ուրեք, ամե-
նայն ինչ շարժման մէջ է. եւ տիեզերքն եւս մի ընդարձակածա-
ւայ յարձանք է, որոյ ամեն օր մեն մի նոր կեդրոններն կը գտ-
նուին, եւ որք պարտին տեղի տալ ուրիշ նոր եւ աւելի հեռա-
գոյն կեդրոններու, որոց շուրջը կը դառնան ինքեանք: Այս է
տիեզերական օրէնքը, եւ անշուշտ մեր Արեգակն եւս այս ընդ-
հանուր օրինաց հպատակութենէն չրիտուափիր: Սա եւս՝ շրջ-
ապատեալ իւր մոլորակներովն եւ արբանեակներովն, կշարժի
եւ կ'տեղափոխէ, երկրիս թաւալման գրեթէ հաւասար արա-
գութեամբ մը, այսինքն 30,400 միթրը կամ մօտ 28½ վերստ
տեղ մի վայրկեանում, աւելի մեծ եւ հեռաւոր աստղի մը բոլոր-
ափքը իւր տարեկան շրջանը կատարելու համար, ընթանալով
Հերակլէսի համաստեղութեան եւ նոյնանուն աստեղ գէպ հիւ-
սիսակողման ուղղութեամբը:

Այն երկնային մարմիններն, զորս մեք աչքով կամ հեռագի-
տակաց զօրութեամբ կընշմարեմք, միայն դոքա չեն անջրպետին
բոլոր տարածութիւնը՝ գրաւող աստղերն, այլ բաց ի դոցանէ
կան անթիւ, անհամար եւ ամեն կարգի մեծութեամբ աստեղք,
որոց շատն այնքան փոքր են որ չեն երեւիր մեզ, եւ որք սակայն
կըշարժին մեր արեգական եւ մոլորակաց ձգողական զօրութեա-
նը հնազանդելով: Կան եւս աւելի հեռուն ուրիշ անտեսանելի
երկնային մարմինք, որք նոյնպէս ուրիշ արեգականց եւ մոլորա-
կաց ձգողութեանը կը հպատակին:

Երկրիս, արեգական շուրջն իւր տարեկան թաւալման մէջ,
յո՞ճախ իւր ճանապարհին վրայ կը դառնայ դոցա, յորոց ոմանց
այնքան կը մօտենայ որ կը բաշէ եւ կստիպէ զանոնք իւր զան-

գուածին հետ միանալու. սորա երկնայէր կամ օդայէր կոչուած մարմիններն են, եւ որք մեռեալ կամ ջնջուած աստեղի բեկորներն կը համարուին լինել — . իսկ ոմանք եւս միայն երկրիս միտնողսրան*) մէջէն կանցնին եւ կելնեն գուրս վերստին իւրեանց ընթացքը շարունակելու անջրպեալին մէջ, — սորա եւս կը կոչուին աստղ կամ Խոստիոյ աստեղք, որք շատ անգամ՝ մանաւանդ աշնան պարզ գիշերներն կերեւին երկնից վերայ յանկարծ այնպիսի երագուծեամբ մը սրանալով, որոց գծած լուսաւոր շաւղին դժուարաւ կրնայ հետեւիլ մարգուս տեսողութիւնը:

Բայ ի սոցանէ երկիրս կը պատահի նաեւ երբեմն միւսներէն բոլորովին տարբեր կերպարանքով եւ կազմով եւ գանազան ուղղութեամբ ընթացող այլ երկնային մարմիններու, որք ի միտին այլ եւ այլ ձեւերով մի մի լուսաւորութիւն կամ տես եւս կրկնին, եւ որք կը կոչուին Գիւսայ աստեղք, որոց վրայ մասնաւորապէս պիտի խօսիմք յետոյ: Բայց այժմ ջանանք բացատրել համառօտիւ թէ ի՞նչ է մեր արեգակնային դրուծիւնը, եւ ի՞նչ տեղ կը գրաւէ յայգմիկ Նրկիրս:

* * *

Զգալի օրինակ մը տալու համար թէ ի՞նչ ձեւ ունի Տարսային Կրնիւն աստղը, երեւեալայեմբ մեր առաջը կեցած բոլոր շի կամ կիւր սեղան մը, որոյ ճիշտ մէջ տեղը կէտ մը նշանակուած է, սր է կեդրոնը, եւ այդ կետին վրայ դնեմք խնձորի մեծութեամբ գնդակ մը. — սա Նրեգակն է: Յետոյ այդ կեդրոնական կետին շուրջը հետզհետէ իրարմէ կանոնաւորապէս մեծ կալի համակեդրոն շրջանակաձեւ ափսոներ դնեմք, այսինքն ամենէն փոքր շրջանակն ունենայ $1/4$ արշին տրամագիծ, երկրորդը $1/2$ արշին, երրորդը $3/4$ արշին, չորրորդը 1 արշին: Հինգերորդը $1 1/4$ արշին, եւ այլք նոյնպէս հետզհետէ մեծանալով, իսկ ամենուն ալ տրամագիծը մէջտեղի կեդրոնական կետին վրայէն անցնելով, եւ բոլոր շրջանակաց կեդրոնն այդ մէջտեղի կետը լինելով: Յետոյ այդ շրջանակաձեւ ափսոներուն իւրաքանչիւրին մէջ սիսերան մեծութեամբ մի մի գնտակներ դնելով, քոյա այնպիսի թափ՝ շարժում մը տանք որ սկսին աջէն դէպ ի ձախ պտոյա մ՝

(*) Մոնոլիթ կ'ասուի Նրկիրս ամեն կողմը շրջապատող 60 հազարամեծը կամ ըստ ոմանց 60 Վերստ կամ աւելի թանձրութեամբ օղը:

քնել այդ կեդրոնի գնտակին շուրջը, սրբ թէ իրենց վրայ կոթա-
նան եւ թէ շրջանաւոր տեղափոխութիւն մը կունենան, եւ ահա
այս կերպով կունենամք մոլորակներով շրջապատեալ արեգական
տատկերն, կամ ինչպէս կրկնուի՝ արեգակնային դրութեան մի
մանրանկարը, միայն սա տարբերութեամբ որ երկնից վրայ մո-
լորակաց գծած շրջանակը ո՛չ այնքան ճիշդ կ'որո՛ւր սրշտի աւելի
երկայնիկ է, այսինքն ձուռյ մը պարունակաւ գծին ձեւն ունի, եւ
իրենց շրջանակային մակարդակը՝ թեթեւ հակում կամ թե-
քուած մ՝ ունի երկրիւ շրջանակային մակարդակին վրայ, որ
կրկնուի Զիւր Խաւարձան, յայնմանէ առնելով անունը՝ վասն զի
արեգակնային եւ լուսնոյ իաւարութներն այդ իստորնակ շրջանա-
կագծին մերայ միայն տեղի կունենան:

Ատտեցայ այդ կրկնակի շարժումն, որ միշտ միեւնոյն ուղ-
ղութեամբ՝ այսինքն աջէն դէպ ի ձախը կրկատարուի, կրկո-
յուի ուղիւ շարժու-մն. իսկ հակառակ ուղղութեամբ եղածը կրկո-
յուի հակադարձ կամ յեդարձ շարժու-մն:

Պարզենք համառօտիւ մեր մոլորակային դրութիւնը բազկաց-
նող աշխարհաց խրաքանչիւրոյն ֆիզիքական յատկութիւնքն
եւ յարաբերական զիրքերնն. եւ քանզի բոլոր այս աշխարհաց
մէջ մեր բնակած երկրին ձեւը՝ գիրքն եւ մեծութիւնը եւ այլ
յատկութիւնքը մեզ մօտաւորապէս եւ առաւելապէս ծանօթ
են, ուստի յիշեալ ատտեղաց այլեւայլ յատկութիւնքը՝ երկրիս
միեւնոյն յատկութեանցը վերայ պիտի չափեմք, դասնք իբր
հիմն կամ միութեան չտի բմբռնելով 1):

* *

*

(1) Երկնային մարմնոց առհասարակ այլեւայլ բնական հանգամանքնե-
րը չենք կարող իմանալ եւ բմբռնել, բայց եթէ աւելի մօտաւորապէս անելով
եւ ճանչելով միեւնոյն ու նմանօրինակ հանգամանքներն զորս ունի մեր
երկիրն եւս, որոնցմէ ներածմամբ եւ մասնաւորէն առ ընդհանուրն վե-
րելմամբ կարող կրկնիմք ճանաչել եւ բմբռնել միւս նմանօրինակ երկ-
նային մարմնոց նմանօրինակ հանգամանքներն. Բաց ասից՝ մեր բնա-
կած երկիրն՝ Խիւղերաց մէջ կատարուած այլեւայլ երկնային երեւ-
նալման իբրեւ հիմն եւ սկզբնակէտ ունելն եւս իւր սեպհական իրաւունքն
ու օրինաւորութիւնն ունի: Չոր օրինակ, մեր մոլորակային դրութիւնը
կազմող երկնային մարմնոց ունեցած այլեւայլ շարժումներն միայն առե-
րկայթ կերպարանքի մը տակ մեզ զգալի կրկնեն, եւ այդ ատերեւոյթ

Արեգակը որ մեր մոլորակային դրութեան կեդրոնական աստ-
ղըն է եւ ինքնիրմէ լուսաւոր մարմին մը, մեծութեան կամ ծա-

կամ կեղծ կերպարանքը մեզ այնպէս իմն կարծել կըտայ՝ թէ երկիրս
անշարժ կեդրոն մ' է, որոյ շուրջը կըդառնայ արեւն, լուսինն, աս-
տեղք եւ ամբողջ երկնագունդը։ Այս անբերեղյթ շարժումներն են զորս
ուսան եւ ճանչեցին նախ մարգիկ, բայց եւ այսօր իսկ յորում գիտու-
թեան ըրած յառաջդիմութիւնքը կըներեն մեզ այդ երկնային մարմ-
նոց իւրաքանչիւրն տեսականօրէն ((théoriquement)) իւր ճշմարիտ ուղ-
ղութեանն ու ընթացքին մէջ դնել եւ ըստ այնմ զանոնք ուսումնասի-
րել, բայց եւ այնպէս կըտեսնեմք թէ գործնականօրէն (pratiquement) մեզ
աւելի յարմարագոյն եւ հեշտ կըլինի այդ առերեւոյթ կերպարանքներէն
դոյացած գաղափարացը համաձայն լեզուով գործածել։ Օրինակի հա-
մար՝ այսօր չըկայ չգիտցող ոք թէ Արեգակն հաստատուն է եւ Երկիրս
է որ նորա շուրջը կըդառնայ, եւ իւր առանցքին վրայ հոլովմամբ՝ գի-
շեր եւ ցերեկ յառաջ կըդայ։ Բայց եւ այնպէս մեր զայս գիտնալով հան-
դերձ, դարձեալ մեր հասկացողութեանն ու ըմբռնմանը աւելի հեշտ եւ
յարմար կըդայ ասել — « Արեգակը ծագեցաւ, Արեւը միջօրէականին վրայ
է, Արեւը սկսաւ խոնարհիլ, Արեւը մարը մտաւ, Արեգակն այս ինչ կեն-
դանակերպը մտաւ » եւն։ Սորա պատճառն, ինչպէս ասացինք, այն է
թէ, մեր ըմբռնման դիւրութեանը համար եւ իրապէս իսկ՝ նախ Երկիրս
ճանաչմամբն է որ ապա կըկարողանամք Երկնից ճանաչմանը վերելա-
նել։ Երբ մեք մեր երկրագնդին կազմութիւնն ու յօրինուածը՝ ինչպէս
եւ իւր ներկայած այլեայլ երեւոյթներն կուսանիմք, զայն իբր տիեզեր-
քին կեդրոնը կըհամարեմք, ճիշդ ինչպէս որ մեր զմեզ շրջապատող ա-
ռարկայներն ուսանելու եւ իմանալու համար, կ'ասէ Ալֆրէտ Մօրի, ստի-
պեալ եմք իւրաքանչիւրքս զմեզ իբրեւ մի մի կեդրոն համարիլ։ Ոչ միայն
երկնային մարմնոց այդ առերեւոյթ կերպարանքներն՝ արդար եւ իրաւացի
կրկացուցանեն զաշխարհը ճանաչելու եւ իմանալու այս եղանակը, այլեւ
մեր բնական այս Երկիրն ալ միեւնոյն ազդեցութեանց ներքե կըգտնուի
որպէս թէ սա իրօք անշարժ մարմին մը լինէր տիեզերքին մէջտեղը, եւ
թէ արեւն իւր շուրջը դառնայր։ Ըմբռնման եւ ճանաչման սոյն եղանակը
անշուշտ մարդկային իմացման եւ հասկացողութեանը աւելի հեշտ եւ
յարմարագոյն լինելուն պատճառաւն է որ Ս. Գիբբ եւս, եւ մինչեւ իսկ
այժմու գիտնոց ամենամեծ մասն անդամ, այդ տեսնուած առերեւոյթ
կերպարաններէն ծնունդ առնող գաղափարաց լեզուաւը կըշարունակեն
խօսիլ եւ այդ եղանակաւ բացատրութիւնը՝ գիտնական այլ եւ այլ եղա-
նակներէ ու մէթոտներէ աւելի նախադաս կ'համարեն։ Ուստի եւ մեր եւս
ընդհանուրին հասկացողութեան եւ իմացման դիւրութեանն համար՝
Երկիրս իբրեւ կեդրոն եւ ամեն տեսակ հանգամանաց եւ յատկութեանց
իբրեւ միութեան չափ եւ սկզբնական պիտի համարեմք, միւս երկնային

ւալին²⁾ կողմանէ՝ երկրիս $1\frac{1}{2}$ միլիոն անգամնէ, եւ իւր արամագիծը՝ երկրիս արամագծին 112 պատիկն է: Երկրիս տեսակարար ծանրութեան³⁾ գրեթէ քառորդն է արեգականը, իսկ սորա ահագին մեծութեանը պատճառաւ, Արեգական բոլանգակ զանգուածը⁴⁾ երկրէս 355 հազար անգամն աւելի կրկշուէ: այնպէս որ եթէ հնար լինէր կշռոյ մը մի նոժարին մէջ դնել զԱրեգակը, զայդ հաւասարակշռելու համար՝ միւս նոժարին մէջ եւս՝ մեք բնական ճշտորհին ճիշդ ծանրութեամբը 355,000 հատ երկրագունդ պէտք էր դնել:

Երկրիս հետ բաղդատմամբ Արեւուն մեծութիւնը զգալի օրինակաւ մը բացատրելու համար ասեմք որ, եթէ զԵրկիրս Արեւու լուսագնդին կեդրոնը դնէինք եւ երկրիս շուրջը լուսինն շարունակէր պտոյտ գալ՝ երկրէս իւր այժմու ունեցած նոյն հեռաւորութեամբը, որ է 384,000 հազարամեթր կամ 358,500 վերստ մոտաւորապէս, գարձեալ լուսինէն մինչեւ Արեւուն պարունակը⁵⁾ գրեթէ այնքան հեռաւորութիւն կըմնար տակաւին որքան հեռի է յուսինն երկրէս:

մարմնոց մեծութիւնը, ծաւալն, զանգուածն և այլ ամենայն ինչ՝ Երկրիս մեծութեանը, ծաւալին, և այլնի հետ չափելով և բաղդատելով, միանգամ հաստատելով և գիտնալով հանգերձ թէ Երկիրս ոչ այլ ինչ է՝ բայց եթէ այն հազարաւոր արեգակնային դրութեանց միոյն հետեւող մէկ պարզ մոլորակը:

(2) Մ--ւ (volume) կըկոչուի ուէ մարմնոյ մը գրաւած տարածութիւնը անջրպետին կամ օդոյն մէջ:

(3) Տեւտար ծանրութիւն (densité) կըկոչուի մարմնոց շաճանթաղնեւերուն ներքին խտութիւնը, և որոյ միութեան չափն է ջուրը, զոր օրինակ եթէ ըսուի թէ՝ ոսկւոյ տեսակարար ծանրութիւնն է 19, սա կընշանակէ ասել թէ կոտոր մը ոսկին՝ միւսնոյն ծաւալն ունեցող չիլի 19 անգամ ծանր կըկշռէ:

(4) Ձւեւ--ւ (masse) կըկոչուի ուէ մարմնոյ մը բաղկացուցիչ նիւթոյն ամբողջ կշիռը կամ ծանրութիւնը:

(5) Պարսեւ (circonférence) կըկոչուի շրջանակի կամ գնտի մը արտաքին երեսը կամ մակերևոյթը, ուր կ'գայ յանգելու կեդրոնէն արեւելուած մէն մի շառաւիղը:

Արեգակն իւր առանցքին վրայ կը հոլովի $25\frac{1}{2}$ օրն մի անգամ, իսկ իւր տեղափոխման շրջանածիրին⁶⁾ վրայ կը թաւալի (այսինքն կը յառաջանայ) 3 բիւրամեթր կամ մօտ $28\frac{1}{2}$ վերստ մի վայրկենում՝ կամ մի մանրերկրորդի մէջ:

Արակոյի հնարած լուսոյ բեւեռացումն (polariscope) գործիներու միջոցաւ ստուգուած է թէ Արեգակը բաղկացած է երեք ալիւնայլ լուսաւոր մանուորոտներէ, որք միմեանց վերայ կը շրջապատեն կեդրոնական միջին ու մնայլ արեւագունգը:

* *

Մոլորակաց կարգին մէջ արեգական ամենէն Զանօն մօտաւորն է Փայլածուն, որ ձուլաձեւ շրջանածիր մը կը գծէ արեւուն շուրջը, գրեթէ 60 միլիօն հազարամեթր կամ նոյնքան վերստ հեռաւորութեամբ, իւր ծաւալը երկրիս $\frac{1}{36}$ ն է, այսինքն երկրիս ուրբան տեղ կը գրուէ միջալայրումը, Փայլածուն անկէ 16 անգամ քիչ տեղ կը բռնէ, տեսաւորաւոր ծանրութիւնը երկրիս հնգապատիկն է, եւ իւր ամբողջ զանգուածը երկրիս զանգուածէն 13 անգամ պակաս կը կշռէ: Սա իւր առանցքին վերայ հոլովման շարժումը կը կոտորէ 24 ժամումը, եւ արեւուն շուրջն իւր թաւալման շրջանը կաւարտէ 84 օրումը⁷⁾, մի վայրկենում 49 հազարամեթր կամ նոյնքան վերստ տեղ ընթանալով: Սա մանուորոտ մը ունենալ կը կարծուի, եւ որոյ մակերեւոյթին վերայ արեգական լուսոյ եւ ջերմութեան զօրութիւնը՝ երկրիս վերայ եղածէն եօթնապատիկ աւելի սաստիկ պարտի լինել:

Արուսեակն երկրորդ մանրակն է ըստ կարգի հեռաւորութեան, որ 110 միլիօն հազարամեթր կամ նոյնքան վերստ հեռուէն կը տրբէ իւր շրջանածիրը Արեգական շուրջը, իւր ծաւալը 20 անգամ փոքր է երկրէս, այսինքն Փայլածունէն քիչ փոքր, եւ իւր զանգուածը 10 անգամ պակաս կը կշռէ երկրէս, տեսակարար ծանրութիւնը փոքր ինչ նուազ է քան երկրինը:

(6) Շրջանաձիւ կամ ըստոմանց «*orbite*» կը կոչուի՝ երկնային մարմնոց՝ մի ուրիշ աստեղ շուրջը պտոյտ գալու միջոցին՝ իրենց թողած մտացածին կամ իմանալի շրջանակաձև կամ ձուլաձև հետքը:

(7) Հարկ է գիտնալ թէ սոյն թուական չափահատումներն, որք ժողանսէլի, Արաղոյի, Հումպոլտի, Ժամէնի և Մօրիի գործերէն քաղուած են, թուական կոտորակներն ի բաց թողլով, մինակ կըլոր հաշուով առնուած ամբողջ թիւերն կը ներկայացնեն:

Իւր տաւանքին վրայ կը հօլովի $23\frac{1}{4}$ ժամուկը, եւ թաւալման շրջանածիրը՝ կը բոլորէ $22\frac{42}{3}$ օրումը, մի վայրկեանում 36 հազարամեթր կամ 36 վերստ տեղ ընթանալով: Սա եւս մոնոլորում՝ ունենալ կրկարծուի, եւ սրոյ մակերեւոյթին վերայ արեգական լուսոյ եւ ջերմութեան սաստիկութիւնը՝ Երկրիս վրայ եղածին գրեթէ կրկնապատիկն է:

Երկիրս երրորդ մոլորակն է՝ որ 154 միլիոն հազարամեթր կամ վերստ հեռաւորութեամբ կը թաւալի ձուածեւ շրջանածիրի մը վրայ արեւուն շուրջը 365 օր, 5 ժամ: 48 րոպէսում մօտ $30\frac{1}{2}$ հազարամեթր կամ $28\frac{1}{2}$ վերստ ընթանալով 1 վայրկեանում եւ 24 ժամը միանգամ՝ հօլովուելով առանցքին վերայ: Իւր տեսակարար ծանրութիւնն է՝ ջուրը միւլթեան չափ համարելով՝ 5.44, այսինքն երկրիս ճիշդ ծաւալն ունեցող ջրագունդ մը ինչոյ կը կշռէ՝ նորա $5\frac{1}{2}$ անգամ աւելի կը կշռէ Երկիրս: Իւր ծաւալն է 1.081 քուպիտն խորանարդ մեթր, եւ զանգուածոյն ամբողջ ծանրութիւնն է 5.881 քաւիտն լեւո 8): Երկրիս արամագծին երկայնութիւնն է միջին թաւով 12,733 հազարամեթր կամ մօտաւորապէս 11.900 վերստ, վասնորի երկրիս երկու բեւեռներն տափակացած եւ հասարակածին կողմն ուռեցած լինելով, հասարակածային տրամագիծը 40 հազարամեթր աւելի երկայն է բեւեռային արամագծէն:

Եւ քանորի միւս մոլորակաց վրայ ներգործուած Արեգակնային լուսոյ եւ ջերմութեան սաստիկութեանը հիմն բռնեցինք՝ նորա Երկրիս վրայ ունեցած ներգործութիւնը, ուստի եւ Արեգական ջերմութեան երկրիս վերայ ըրած ներգործութիւնը, զգալի օրինակաւ մը բացատրելու համար, ի բաց թողլով չափագիտական հաշիւներն, բաւական համարիմք տալ թէ, արեգական ջերմութիւնը բաւական է մի տարուան մէջ՝ երկրագնդիս ամբողջ մակերեւոյթին 9) վերայ 30 մեթր կամ 14 սաժէն բարձրութեամբ գիղսւած սառոյցն ամբողջ հալեցնել:

(8) Թօնօ կը կոչուի նաւային պարունակութեան չափ մը, որ 1000 փոխրամ կամ մօտաւորապէս 245 փուտ կը կշռէ:

(9) Իմանալու համար երկրագնդիս ամբողջ մակերեւոյթի տարածութիւնը, պէտքէ երկրիս միջօրեականը (որ է 40 միլիոն մեթր) բազմապատկել իւր տրամագծին հետ, և արտադրեալն ալ կը կին բազմապատկել 30 մեթրով, իմանալու համար թէ քանի՞ խորանարդ մեթր սառոյց կընէ:

Երկիրս արքանեակ մ' ալ ունի, Լուսինն, որ իւր շուրջը կը գառնայ գրեթէ $27\frac{1}{2}$ աւուր մէջ, եւ իւր առանցքին վրայ կը հոլովի նոյնքան միջոցում: Երկիրս կեդրոնէն լուսնոյ հեռաւորութիւնն է, ասացինք, 38,400 բիւրամեթր, այսինքն Արեւու տրամագծին քառորդ մասը գրեթէ, որով ասել կըլինի թէ Արեւուն պարունակին՝ գրեթէ կէսն է լուսնին գծած շրջանածիրը: Երկիրս վերայ լուսնոյ ջերմութեան եւ ձգողական զօրութեան ունեցած ներգործութիւնն, զոր ինքնակոչ եւ կարծեցեալ գիտնականք ոմանք կը յաւակնին մինչեւ իսկ Ժիտեղու, այլուր պիտի բացատրեմք:

Հրաան է յորրորդ մոյորակը, որ 23 միլիոն բիւրամեթր⁽¹⁰⁾ հեռաւորութեամբ կըթաւալի Արեւուն շուրջը 685 աւուր մէջ, $24\frac{1}{2}$ Ժամը միանգամ հոլովուելով իւր առանցքին վերայ: Սորա տրամագիծը երկրի տրամագծի կէսէն քիչ մը աւելի է. ծաւալը երկրէս 4 անգամ փոքր է, եւ զանգուածը 8 անգամ պակաս կըկշռէ երկրէս, տեսակարար ծանրութիւնը լինելով 5.15: Սա եւս մանուրաւ մ' ունի իսկ արքանեակ չունի: Իւր մակերեսային մերայ Արեւն իւր լոյսն ու ջերմութիւնը՝ երկրի վերայ եղածին կէսէն ալ նուազ կ'ներգործէ:

* * *

Մոյորակաց հեռաւորութեան կարգաւը Հրաանէն յետոյ կըբաց Լուսնիթագը: Սակայն Հրատի եւ Լուսնիթագի շրջանածիրներուն մէջտեղը՝ կարգէ դուրս ընդարձակութեամբ մի միջոց կըգտնուի, այնպէս որ մինչդեռ միւս մոյորակաց շրջանածիրերն կարգաւ միմեանցից 5—6—7—8 միլիոն բիւրամեթր հեռի են, Հրատի եւ Լուսնիթագի մէջտեղի հեռաւորութիւնը աւելի քան 55 միլիոն բիւրամեթր է, եւ այս կարգէ դուրս պտտագայն սա կարծիքը տուած է գիտնոյ՝ թէ այդ ընդարձակ անջրպետին մէջ Ժամանակաւ (այսինքն հազարաւոր դարեր յառաջ) մի ուրիշ մոյորակ ասալ մ' եւս պէտքէ գտնուած լինել, որ ո եւ է մեզ անծանօթ պատճառաւ մը փշրուել, խորտակել ու անհետացել է այդպէս ընդարձակ գատարկութիւն մը թողլով իւր տեղը: Գիտնոց այս կարծիքը մանաւանդ հաստատութիւն գտած է ներկայ դարու

(10) Մէկ բիւրամեթր կամ 10 հազարամեթր կանէ մօտ $9\frac{1}{2}$ վերստ:

սկիզբէն ի վեր մինչեւ ցարգ՝ յիշեալ պարտալ միջավայրումը հետ-
դէտէ նորանոր մարմիններու գտնուելովը, որոց թիւը ցայսօր
գրեթէ յիսունի կը հասնի, եւ որոցմէ սմանք ինչպէս Վեսթա,
Փիւնօն, եւլն վերջին աշխարհագրաց կողմանէ՝ մալորակ աստեղ
կտրքը գտնուած են թէպէտ, բայց իրօք գորտ ոչ թէ աստեղը,
այլ աւելի աստեղափայտ պէտքէ համարել, վասն զի սոքա ոչ միայն
միւս մոլորակաց հետ բաղգատելի մեծութիւնը չունին, այլեւ
նոցա գնտաձեւութիւնն ալ չունին: Սոցանէ շատերն՝ կ'ասէ Ա-
րաիօ, կ'որ կամ գնտաձեւ չեն, այլ այնպիսի ձեւական անկա-
նոնութիւններ կրնեկայացնեն, որք զիրենք աւելի աստեղաց
բնկորներու կրնան նմանցնել քան թէ իսկական աստղերու:
Սոցա տրամագիծը առհասարակ 100 քիւրամետրի չը հասնիր,
եւ իրենք՝ արեգակէն երկրիս ունեցած հեռաւորութեան կրկնա-
պատիկ կամ՝ եռապատիկ հեռաւորութեամբը կը գտնան Արե-
ւուն շուրջը, որոցմէ սմանք մոնոլորտ ունին եւ սմանք չունին:

Ինչպէս ասացինք, սոցա նկատմամբ գիտնոյ կարծիքն այնէ
թէ, այդ աստեղատիւք՝ բեկորներն լինելու են ժամանակաւ սոյն
մեծ միջավայրումը գտնուող խոշոր մոլորակի մը, որ յինքենէ
պայթած, եւ կամ մեղ անձանօթ զօրութեամբ մը խորտակուած
պարտի լինել, որոյ տեղ իւր բեկորներն կը տեսնուին մեզ նյսօր:

Այս մտօնն այսքան միջանկեալ ծանօթութիւն իմն ապէ յե-
տոյ, դառնանք մեր բուն մոլորակաց կարգին:

* *

Հրատէն եւ այդ մանր աստղերէն անգին կը գտնուի Լուսնը-
թազը, որն որ Արեւու եւ Երկրիս միջեւ կեցած հեռաւորութեան
հնգապատիկէն աւելի հեռաւորութեամբ կը գտնուայ Արեգական
շուրջը, թաւալման շրջանածիրը բոլորելով 11 տարի եւ 10¹/₂
ամսուան մէջ, առանցքին վրայ ալ հոլովուելով 10 ժամը միան-
գամ, յորմէ կը հեռուի թէ սորա հոլովման արագութիւնը երկ-
րիս միջանի պատիկն է, զի մինչդեռ երկիրս 24 ժամու մէջ կը
հոլովի իւր առանցքին վերայ, Լուսնի թազը երկրիս տրամագծին
11 անգամէն աւելի մեծ տրամագիծ մը ունենալովն հանդերձ,
10 ժամումը կը հոլովի իւր առանցքին վերայ, եւ այդ պատճառաւ
իր երկու բեւեռներու կողմն ալ չափէ գուրս տափակցած է:
Իւր տեսակարար ծանրութիւնն է 1. 3, այսինքն երկրիս ու-
նեցածին քառորդ մասէն աւելի, իսկ իւր ծաւալը երկրիս

1400 անգամը լինելով, երկրէս 338 անգամ ծանր կըլիշուէ զոն-
գուածը: Ինչպէս տաացինք, սա երկրիս 11 անգամէն աւելի մեծ
տրամագիծ մ' ունենալով՝ մեր մոլորակաց ամենէն մեծագոյնը
կը համարուի: Մոնոլորոտով մը շրջապատուած գոյ կըթուի. եւ
ունի իւր շուրջը դարձող 4 արբանեակ կամ լուսին: Իւր մակե-
րեւոյթին վրայ Արեգական լոյսն ու ջերմութիւնը՝ երկրիս վերոյ
եղածէն 27 անգամ նուազ կըներգործէ:

Երեւակն է ըստ կարգին վեցերորդ մոլորակը, որն որ Երկրի
եւ Արեգական միջի հեռաւորութեանն 9 պատիկէն աւելի հե-
ռաւորութեամբ մը կըգտուանայ Արեւուն շուրջը, թաւալման շր-
ջանածիրը բոլորելով 29 $\frac{1}{4}$ տարուան մէջ, եւ իւր առանցքին
վրայ հոլովուելով 10 $\frac{1}{2}$ ժամումը: Տեսակարար ծանրութիւնն է
0.75, այսինքն երկրիս ունեցածէն 7 անգամ քիչ: Յիշեալ մոլո-
րակը բաղկացնող նիւթոց ամբողջութիւնը կարելի է համարել
թէ սունիի չափ թեթեւութիւն մ' ունին, այնպէս որ եթէ կա-
րելի լինէր Երեւակը ահագին ուլիլանոսի մը մէջ նետել, նա
բնաւ չընկըղմելով՝ սունիի նման ջրոյն երեսը կըկենար, Իւր
ծաւալը երկրիս 734 անգամն է, եւ զանգուածը երկրէս 101 ան-
գամ աւելի կըլիշուէ: Սորա եւս բեւեռներուն կողմը շատ տա-
փակցած է: Տրամագիծը երկրիս տրամագծին 9 անգամն է: Իւր
մակերեւոյթին վերայ արեգական լուսոյ եւ ջերմութեան դո-
րութիւնը երկրիս վերայ եղածէն 100 անգամ նուազ է: Մոնո-
լորոտ մ' ունենալ կըկարծուի: Աւելի 8 արբանեակ կամ լուսին
իւր շուրջը դարձող, բայց ասիից իւր գունաւոր 3725 բիւրամեթր
հեռուէն շրջապատուած է կրկնակ լոյսն լուսաւոր գօտիով մը,
որոյ ներքին եւ արտաքին օդակներն միմեանցից 290 բիւրամեթր
հեռաւորութիւն մ' ունին: Աոյն կրկին օդակներէ բաղկացած
այդ լոյսն գօտին կամ մանեակը Երեւակի շուրջը կըգտուանայ 10 $\frac{1}{2}$
ժամումը: Բազմաթիւ զըննութիւններէ կը հաստատուի թէ Ե-
րեւակին բնական կազմին կամ յօրինուածոյն մէջ տակաւին մին-
չեւ յայտօր մեծ փոփոխումներ կըկատարուին, եւ թէ կարծիք
կայ թէ այդ շրջապատող մանեակներն եւս հեռզհեռէ խտանա-
լով, ամփոփուելով ու գունաւոր մը ձեւն ստանալով, երկար դա-
րերէ յետոյ հուսկ ուրեմն մէկ մէկ արբանեակ պիտի լինին:

Ըստ կարգի եօթներորդ մոլորակն է Աւրանոս, որն որ Արե-
գական եւ երկրի միջի հեռաւորութեան 19 պատիկ հեռաւորու-

Թեամբ մը կը դառնայ Արեգական շուրջը, Թաւալման շրջանածիրը բոլորելով 84 տարուան մէջ. ստուգուած է թէ սա ամենաստատիկ արագութեամբ մը կը հոլովի իւր առանցքին վերայ, եւ իւր տրամագծին $\frac{1}{40}$ մասին չափ բեւեռներուն կողմը տափակցած է: Միջին տրամագիծը երկրի տրամագծին $\frac{1}{2}$ անգամը լինել կը թուի: Տեսակարար ծանրութիւնը ջրէն քիչ թեթեւ է եւ երկրի խտութեանը $\frac{1}{3}$ էն ալ պակաս է. իւր ծաւալը երկրի 82 անգամն է, եւ զանգուածը երկրէն 15 անգամ ծանր կը լինէ: Իւր մակերեւոյթին վերայ արեգական լուսոյ եւ ջերմութեան զօրութիւնը՝ երկրի վերայ ներգործուածէն 370 անգամ նուազ է: Աւելի 6 արբանեակ կամ լուսին, իսկ մոնոլորտ ունենալը կասկածելի է:

Հուսկ ուրեմն Պոսիգոն կամ Նէփթիւն՝ ութերորդ եւ գէթ այսօրուան օրս ծանօթ վերջին մնորակն է, որն որ արեգական եւ երկրի միջի հեռաւորութեան 30 անգամը մեծ եւ տարապայման հեռաւորութեամբ մը կգառնայ Արեգական շուրջը: Իւր տեսակարար ծանրութիւնն է 1. 21, այսինքն երկրի խտութեանը քառորդ մասէն քիչ պակաս. ծաւալը երկրէն 110 անգամ մեծ է եւ զանգուածը՝ երկրէն 21 անգամ ծանր: Իւր առանցքին վրայ հոլովական շարժում մ' ունեցած լինելու մասին դեռ ոչինչ չէ գիտցուած. նմանապէս չը գիտցուիր թէ ունի՞ մոնոլորտ եւ միւս մնորակաց նման սորա եւս բեւեռներուն կողմը տափակցած է թէ ոչ. — պարագայ մը՝ որ առանցքին վերայ դառնալուն անսուտ մէկ ապացոյցն կ'լինի. — բայց ստուգուած է թէ սա Արեգական շուրջը իւր Թաւալման շրջանածիրը կը բոլորէ 164 տարի եւ 266 օրուան մէջ, Իւր մակերեւոյթին վերայ արեգական լուսոյ եւ ջերմութեան զօրութիւնը՝ երկրի վերայ ներգործուածին մէկ հազարերորդն է, այսինքն 1000 անգամ նուազ, Կը թուի թէ երկու արբանեակ կամ լուսին եւնի:

Սոյն մնորակին դեռ նորեքս, որ տակաւին կէս դար չըկայ, գտնուելը՝ ոչ միայն տիեզերաց կազմութեան դրութեանը վրայ յօք մարդկային այժմու ծանօթութեանց եւ հմտութեանց ճշգրիտութիւնը կ'ապացուցանէ, այլեւ մարդկային խմոցականութեան հասած հիւսքանչ զօրութիւնը եւ չափագիտական մէթոտներու գերազանցութիւնը կը հաստատէ:

Ուրանոսի թաւալական շարժմանը մէջ ինչ ինչ անկանոնութիւնք, սայթաքումներ (perturbation) նշմարուելով, յայդմանէ հետեւցուցեր էին սա հաւանականութիւնը թէ՛ հեռուն մի ուրիշ մոլորակ մ'ալ գտնուելու է, որոյ ձգողական զօրութիւնն է որ Ուրանոսի վերայ այդ սայթաքումներն կը պատճառէր:

Նշանաւոր չափագէտ մը, Պ. Լըվէռիէ, ձեռնարկեց հետախուզել, Ուրանոսի սայթաքումներն զննելով ու հաշուելով, թէ ինչ հեռաւորութիւնի, զանգուած, մեծութիւն եւ դիրք կրնար ունենալ այդ ենթադրեալ մոլորակը: Յետ երկար եւ խորաքննին հետազօտութեանց, հուսի ուրեմն 1846 օգոստոս 31ին ծանոյց թէ այդ ենթադրեալ մոլորակն ստուգիւ կայ, եւ թէ յայնմ պահու պարտ էր գտնուիլ երկնից այս եւ կետին վերայ այն եւ աստեղատան ուղղութեամբը:

Նոյն տարւոյ սեպտեմբեր 25ին, Պերլինի աստղաբաշխ մը Պ. Կալ, իմանալով Լըվէռիէի եղբակացութիւնը, կ'ուզէր հեռագրի տակը դէպ ի այդ նշանակեալ կետին վերայ, եւ խիոյն կը գտնէ գաղղիացի երկրաչափին ծանուցած սոյն մոլորակը:

(Շարժման):

ՆԻԿ. Մ. ԹԻԼՊԷՆՏՃԵԱՆՑ.

Վերջապէս. — Սրբաւարտ Չ. Թուդն' ներկայ յօդուածոս առաջին մասն մէջ. 131 երես 33րդ տողումը. «Բրիտոսէ մէկուկէս դար յառաջ» խօսքը կ'վերաբերի Պլանտինոսի եւ ոչ թէ Պլատարքոսի. որ նախ քան գրիտատ Չ. դարումը տպւած է: Սոյն վերջակն նորոնից յառաջ եկած էր՝ որ վերոյիշեալ խօսքին նախընթաց վերջակեան ( ) եւ յետագայ ստորակեան ( ) սխալմամբ կրարու տեղ են դրուել:

Նոյնպէս 136 երես 35րդ տողումը Սիդիուս բառին առաջը մտացուել է զնն փակագծով (ՇԵԿ աստղ) բառը:

ՍԻՔԻՐԱԿԱՆ ԺԱՆՏԱԽՏԻ (ԽՈՑԻ) ՄԱՍԻՆ.

(Յօդ. Վ. Վ. Օրլով):

Живописное обозрѣніе իմբազրի անուշով ուղարկած է նամակ հետագայ պարունակութիւնով: 32 համարի մէջ 112 երեսում այդ շարաթաթերթը ասած էր թէ «Մէկ անգամ ձեր ուսումնական փորձեր անողներին կ'աջողի (այսինքն Ռուսներին) ստանալ այն, որին Պաստերը անուանումէ սիբիրական խոցի (virus atténué), այսինքն մէկ անգամ՝ նոցա կ'աջողի հասցնել այդ ախտի սնկիկը (микробъ) այնպիսի դրութեան, որը մոցնե-

լով անասունի արիւնի մէջ, նրա վրա չի ցոյց տայ, ոչ մի մահաբեր ներգործութիւն. սիբիրական խոցը կը կորցնէ այն օրհասական, այն կոստական նշանակութիւնը ժողովրդական տնտեսութեան համար, որը ունի ներկայ ժամանակում: Այդ խօսքերից կարելի է եզրակացնել, թէ պատուաւորութեամբ նիւթը (մայան), սիբիրական խոցից վարակուելու նախապահպանողական հնարը, դեռ գտնուած չէ. այն ինչ երեւելի գաղղիայի ուսումնական Պատերը վաղուց է արդէն գտել է նրան, եւ նրանով փորձեր էլ է արել, ինչպէս յայտնուումէ այն յօդուածէն, որ ղեկեղուած է 1881 ամի գաղղիական (La science pour tous) լրագրի 32 №-ի մէջ. որի մէջ ասուումէ, թէ գաղղիայի էր—Լօար Դէպարտամենտում Պատերը փորձեր արեց, ներկայութեամբ գլխաւոր կուսակալի եւ Դէպարտամենտի բոլոր երեւելի անձինքներին՝ 35 ոչխարների վրա որոնք բերին Ալփորգի հօտից, ուստի այն փորձերը պսակեցան կատարեալ յաջողութիւնով: աշխնքն բերած ոչխարներից միայն ստակեցան նրանք, որոնց վրայ սիբիրական խոցի թոյնը պատուաստուած չէր:

Ինչո՞ւ մեր ահագին կալուածատէրերը եւ անասնապահերը չեն փորձում Պատերի փորձը. եթէ այդ փորձերը եւ Ռուսաց հողի վրայ տան նոյնպիսի լուազոյն հետեւանք ինչպէս եւ էր Լօարեան Դէպարտամենտում, այն ժամանակ սիբիրական ժանտախոր կը կորցնէ իւր սկզբնական նշանակութիւնը եւ կդադարի նոյն սարսափելի խրտվիլակը լինելուց, ինչպէս երեւում է նա ներկայ ժամանակում:

Յաւաջ եւ՞ բերում բառ առ բառ նկատողութիւնը Sua science pour tous լրագրի այս վերնագրով «Փորձերը պատուաստի սիբիրական խոցի» իւրաքանչիւր տարի արօտական երկիրները կորցնում են միլիոնաւոր ֆրանկներ անասունների կոտորածից սիբիրական ախտով: Այնպէս սր Պ. Պատերի գիւտը սիբիրական խոցի այդ ժանտախոր յայտնուելու ժամանակ աշխարհի վեր է խաղում, ինչպէս պատուաստը կախային ծաղիկ՝ բնական ծաղիկ ախտի ճարակելու ժամանակը: Բայց որովհետեւ այս պատուաստելը գործադրուել էր արտաքոյ վերադնինից փորձերի ընդ նմին արուեստական կերպով պատրաստուած թոյնի միջնորդութիւնով, ուստի շատ կալուածատէրերի մոքի մէջ ծագեցաւ երկբայութիւն, թէ արդեօք այդ թոյնը միշտ ազդու կլինի: Ահա՛

ինչ պաաճառաւ էր— Լօարայ ոստիկանութիւնը յանձնաժողով նշանակեց, որը խնդրեց պ. Պատերից պատուատու արիւնը սաստիկ վարակուած սիբիրական ախտով անասունների քանի մի ոչխարների վրայ, որոնք արդէն փոքր ի շատէ պատուաստած են արուեստական կերպով, ծասն եւ իննը պատուաստած ոչխարներ եւ 16 հատ բոլորովին առանց պատուատուի ուղարկուեցան այդ յանձնաժողովին Ալփօրգի հօտից: Այդ 35 ոչխարները ստացան ամեն մէկը ոչ թէ մի քանի կաթիլ, այլ մեծ քանակ արիւնի, վեր առած այն ոչխարից, որ ստացել էր սիբիրական խոցից: Փորձը դուրս եկաւ շատ նշանաւոր իւր հետեւանքով: Ծասն եւ իննը պատուաստած ոչխարներից ոչ մէկի վրայ չերեւեցաւ անգամ հիւանդութեան հետքը, իսկ 16 անպատուաստ ոչխարներն 72 ժամ միջոցում սատակեցան: Այս յաջողութիւնը ահաբեկին տպաւորութիւն գործեց, եւ այս օրից երկրագործները էլ աւելի չեն դադարի մեծ քանակութեամբ ոչխար պահելու: որովհետեւ նոքա միջոց կունենան նախապահպանել իւրեանց անասունը սիբիրական ախտից:

ԴԱՐՁԵԱԼ ՆՈՅՆ ԺԱՆՏԱԽՏԻ ՄԱՍԻՆ.

Փարիզի բժշկական ճեմարանի նիստում 26 Յուլիսի 1881 ամի անասնաբույժը (ветеринарь) Շարտրայ, ատենադպիրը յանձնաժողովի, իւրա եւ Լօարա Դէպարտամենտների մէջ սիբիրական ժանտախտի՝ ուսումնասիրողը Բուտէ, որ է անգամ— իմբագիր ճեմարանին, կարդաց այս յօդուածը, ռիբիրական ախտի պատուատու ոչխարների վրայ արած նախապահպանողական Փորձեր: Այս փորձերը կատարուել են յանձնաժողովի ձեռքով, որ կազմեցաւ 10 Յուլիսի Բարժուկիլի հասարակութեան, վարձած լամբեր ագարակի մէջ Շարտրի մօտ, ուր ժողովեցնա արդէն քանի մի օր փորձերի ոկսելուց յառաջ, մարդագետնի մէջ տեղը, 16 ոչխար՝ նոր գնած շրջագայ գիւղերից եւ 19 ոչխար Ալփօրգա հօտից՝ յառաջուց Պատեր բժշկի ձեռքով պատուաստած: Այս 35 ոչխարների մէջ փչեցին հոգնայով ոչխարի արիւնը որ ստակել էր սիբիրական ախտից 12 ժամ փորձի սկսելուց յառաջ: Սիբիրական ախտով վարակուած արիւնը փշուեց մորթի տակ ազգրի վանդակի մէջ:

Հետեւեալ օրը յանձնաժողովը հաստատեց, թէ Ալիօրդի հօտի ոչխարներից ոչ մէկը չստատակեցաւ եւ մինչեւ անգամ չհիւանդացաւ: Ընդհակառակը 10 ոչխար այն տեղի արօտատեղից ստտակեցան, իսկ միւսները երեւեցին ախուր եւ շշմած, մնացած 6 ոչխարներից հինգը մասամբ ստտակեցան նոյն իսկ օրը եւ հետեւեալ առաւօտը: Բոլոր դիակների անդամահատութիւնից երեւեցաւ այնպիսի փոփոխութիւններ, որոնք սեպհական են սիրիրական ախտին: Իսկ որ ինչ վերաբերումէ Ալֆօրդայ ոչխարներին, նրանք բոլորը շարունակուեմ են առողջ մնալ:

Արեմն 19 ոչխարներից, որոնց վրայ կատարեցաւ նախապահ-պանողական պատուաստը, բոլորը ազատ մնացին սիրիրական ախտից, իսկ մնացեալ 16 ոչխարները, որոնք չէին ենթարկուած նախապահպանողական պատուաստի, 15 ստտակեցան սիրիրական ախտից: Յանձնաժողովի եզրակացութիւնը այնպէս է, թէ նախապահպանողական պատուաստիւր ոչխարներին բոլորովին ազատումէ նրանց սիրիրական ախտից: Մնումէ իմանալու թէ միջան ժամանակ է տեւում այդ նախապահպանութիւնը: Ահա այս բանը Իւրօ—Լօարեան յանձնաժողովը մտադիր է ուսումնասիրել յետոյ: Նոյն իսկ պատրաստութիւնը նախապահպանողական պատուաստի մայայի (նիւթ) Պաստերի եղանակով շինվումէ «այսպէս», ի կեղանի արիւնի մէջ, որը ստտակել է սիրիրական ախտից, թաղանթում են ապակէ ձողիկի տակի պէս բարակ ծայրը եւ յետոյ այդ արիւնոտ ծայրը խրում են հաւի արգանակի մէջ, որ կատարելապէս մաքուր, թափանցիկ է եւ նոր ենթարկուած Յէլի ջերմութեան 115° (ըեմ. 92°) գործողութեանը այն նպատակով, որ ոչնչացնէ նրա միջի ամենաստոր, էակների սաղմերը (зародыши), որոնք կտրող էին գտնուիլ նրա մէջ, այդ արգանակը այն պայմաններէ մէջն է, որ ոչ միջնորտի օդը, ոչ փորձի համար գործադրած անօթները չեն թոյլ տալիս մուտ գործել սաղմերին արտաքուստ, ուր ինչպէս յայտնի է, վերջինները առատութեամբ գտնվում են ամեն տեղ: Մէկ փոքր ժամանակից յետոյ, եթէ այդ անօթը ղետեղուի 25° կամ 30° ջերմութեան մէջ ըստ Յէլի, այն ժամանակ հեղուկը դառնումէ պղտոր եւ լցվումէ մանր մանրացուցական (микроскопической) էակներով, որոնց ձեւը 8 թուանշանի ձեւն ունին եւ այնքան մանր են, որ հազիւ սաստիկ մեծացնելով նշմարվում են կէտի պէս Այս անօ-

Թից ապակի ձողիկի ծայրով առնում են մէկ կաթիլ, որը թողնում են նոր արգանակի բաժնի մէջ, որ չի պարունակում սալմեր, ածած ուրիշ անօթի մէջ, եւ այս տեղ կրկնվում է նոյն խկերեւոյթը, ինչպէս առաջին բաժին (порция) արգանակի հետ Խոկապէս սրա նման կարելի է վարժել երբորդ, չորրորդ եւ շատ անօթներին հետ մինչեւ հարիւրաւորի կամ հազարաւորի եւ անփոփոխ քանի մի ժամ միջոցում արգանակը կազմորուի եւ կլցուի նոյն խկ մանր էակներով, Երկու կամ երեք օր անցնելէն յետոյ եթէ անօթը բոլոր ժամանակը ենթարկուած է եղել 30⁰ ջերմութեան ըստ Յէլսի, պղտորութիւնը չքանում է եւ անօթի տակը ձեւանում է մնացորդ, գիրտ, Այս նշանակումէ, թէ զարգացումը էակների դադարել են. ուրիշ խօսքով, թէ բոլոր կէտերը, որոնք հեղուկը սկստոր էին ցոյց տալիս, իջան անօթի ստորին մասը: Այսպիսի պայմաններով սակաւ կամ աւելի երկար ժամանակամիջոցում, մինչեւ անգամ ամբողջ ամիսներում — ոչ գիրտը, ոչ հեղուկը չեն կրում փսքրիկ ինչ փոփոխութիւններ, եթէ միայն բոլոր նախադգուշութիւնները գործ են դրած, որպէս զի արգելում են մթնոլորտից սաղմերը ներս մտնելու:

Հաւի արգանակի մէջ մանրիկ մանրացուցական սիրիւրտիւն ախտի էակները անընդունակ են բազմանալու Յելսի 45⁰ ջերմութեան մէջ, այն ինչ նրան հեշտ է պատրաստել 42⁰ 43⁰ ջերմութեամբ, մի եւ նոյն ժամանակ նա չի գոյացնում արգէն նեխութիւն (сепор): Սրանից ծագում է կարելիութիւն՝ պահպանել մաքուր օգի հետ կցորդութիւն 42⁰ 43⁰ ջերմութեամբ պատրաստուած սնկիկները, որոնք չեն պարունակում նեխութիւն (сепор): Սրանով էլ Պաստեր հոսաւ արդիւնաւոր հետեւանքի: Մէկ ամիս կամ փոքր շաբաթ անցնելէն յետոյ մայան (նիւթը) փչանում է այսինքն եթէ թարմ արգանակի մէջ նրան ածես, մնում է առանց հետեւանքի. խկ մինչեւ այդ կէտը այն անօթի մէջ, որը ենթարկուած է օգի եւ ջերմութեան գործողութեանը, էակները մնում են կենդանի:

Եթէ մենք հետաքննենք թունաւորութիւնը այդ մայայի 2. 6. 8. եւ այլ օրերից յետոյ, այն ժամանակ կգտնենք, որ դեռ մեռնելուց շատ յառաջ նրա էակները կորցրել են իւրեանց թունաւորութիւնը, թէպէտ նրանք դեռ ընդունակ են լինում մայա տատրաստուելու, մէկ խօսքով մենք կգտնենք, որ մայաները զա-

նազան աստիճանի մեղմացրած թունաւորութեան շարքեր են: Թունաւորութեան ամեն մէկ աստիճան մեղմացումը կարելի է մշակել, եւ որովհետեւ սիբիրական ախտը չի կրկնվում, ուրեմն սիբիրական ախտի իւրաքանչիւր թուլացրած սնկիկը լինում է մայա ընդդէմ այն սնկիկի, որ թունաւոր է վերին աստիճանի, այսինքն մենք ստանում ենք թոյն, որ ընդունակ է արտադրել աւելի պակաս աստիճանի հիւանդութիւնք: Եւ այսպէս մենք ունինք սիբիրական ախտի պատուաստի մայա պատրաստելու կերպը:

(Թարգմ.)

Չ. Տ. Զատարեանց

Մոսկւայի Հայոց՝ Գառաւարեան Աղքատանոցի խորհրդարանի Ազգիս Վեհափառ Հայրապետին մատուցած յայտարարութիւնից եւ անցեալ 1881 թուականի հաշուեկշռից հետեւեալ տեղեկութիւնները՝ քաղուած օրէն հրատարակել արժան կհամարիմք ի գիտութիւն մեր սիրելի ազգայնոց:

Ա. Ի 1881 ամի ընդ խնամատարութեամբ Աղքատանոցի գտանէին հետեւեալ երկոտասան անձինք, — պառաւունք Թուշմալեան, Փիրատեան, Խուրիկեան, Նազարեան, Սահակեան, Քալանթարեան, Չերկասեան, ծերունին Լամիա Շվիլի եւ երկու դստերը Փիրատեանը, յորոց մինն բացակայեցաւ յաղքատանոցէն եւ ընկալաւ առ տեղեալն զպաշտօն տնային ուսուցչուհւոյ, եւ ի տեղի նորա ընկալեալ եղև այրին Պօպովեան, որ ի Խերսոնեան նահանգէ, հանդերձ ուսանող որդւովն իւրով: Եօթանք ի նոցանէ ստացեալ են զլիուրի թոշակ յԱղքատանոցէ երկուքն ի նոցանէ ընկալեալ են ժամանակաւորապէս օժանդակութիւն վասն ապրուստի եւ բժշկութեան, եւ երեքն ստացեալ են յԱղքատանոցի միմիայն բնակարանս: Ընդ խնամատարութեամբ Աղքատանոցի երկու պառաւունք — Ալամսանեանց եւ Սահարբէկեան — ստացեալ են յամսոյ ամիս զորոշեալ զրամական օգնութիւնս: Եօթեքին անձինք եւս յայլ եւ այլ գէպս ստացեալ են յԱղքատանոցէ միանուագ օժանդակութիւնս, բաց ի Պօպովեանց առ ժամանակեայ բնակելոց յԱղքատանոցի տնդ:

Բ. Յամարան անցելոյ 1881 ամի՝ ի վերայ շինուածոց Աղքատանոցի եղեալ են մեծագումար ծախք, այն է ի նորոյ կառուցեալ են վեցեքին սենեակք ի ներքին յարկի շինուածոյն եւ յարմարացուցեալ են ի բնակութիւն. մին ի յարմարագոյն սենեկացն շինուածոյ առաւել եւս յարմարեցուցեալ է եւ դարձուցեալ է ի խորհրդարան Հոգաբարձուաց Աղքատանոցի եւ ի ժողովատեղի հասարակութեան Հայոց Մոսկուայի Կարկա-

տեալ են տանիք տանն, տունն ներկեալ է արտաքուստ. նոյնպէս և որմունք և առաստաղ տանն ի ներքուստ. շինեալ են ի նորոյ պարիսպք և դարպասք:

Հաշիւ դրամարկեղ աղքատանոցի վասն 1881 ամի է.

Առ 1 Յունվարի 1881 ամի մնային տոկոսաբեր թուղթք ըստ մատենի դրամարկեղ և առ ձեռն պատրաստի ըստ առանձին հաշուոյ տոկոսեաց ի դրամագլխոց 33,600 ռ.

5769020

Ի թիւ այդոցիկ յընթացս ամի մուտք.

Տոկոսիք դրամագլխոց Աղքատանոցի բոլորն.

2441

Ժողովեալ նուիրատուութիւնք

48635

Ստացեալք փոխադարձօրէն

25674

318409

Ընդ մնացորդովք.

6087420

Գործադրեցան յընթացս ամին վասն ջեռուցանելոյ և լուսաւորելոյ դտուն Աղքատանոցի, վասն պահպանութեան խնամարկելեաց և ծառայից, գիւնահան ծախուց և այլն

152315

Ի վերայ նորոգութեան Աղքատանոցին

87017

Վահկարասեաց

19115

Տուեալ եղեն նպաստք արտաքոյ Աղքատանոցի

82215

Վերադարձուցեալ եղեն փոխադարձաբար ստացեալ դրամք

25674

366336

Մնացին առ 1 Յունվարի 1882 ամի տոկոսաբեր թուղթք և առ ձեռն պատրաստի դրամք ըստ մատենի դրամարկեղ

5721093

6087429

Գ. Առաջարկեալ հաշիւն ի միասին ընդ տոկոսաբեր թղթոց՝ հանդերձ պատշաճաւոր վկայաթղթովք, ի վերայ հիման § 10 Կանոնադրութեան յաղագս կառավարութեան տան Աղքատանոցին, առաջի արարեալ եղին ի վերստուգութիւն ընդհանուր ժողովոյ Հայոց հասարակութեան Մոսկուայի, որ յետ վերստուգման հաշուոց՝ սահմանադրեալ կարգաւ եղիտ հաշիւն ճիշդ և համաձայն վկայաթղթոցն, իսկ դրամագլուխք Աղքատանոցի առ ձեռն պատրաստի ի տոկոսաբեր տոմս ըստ հաշուեմատենին ցուցեալ ընդարձակօրէն. ղորմէ անցուցեալ եղև յարձանագրութիւն ընդհանուր ժողովոյ:

Գ. Յանցելում ամի լրացաւ սահմանեալ կանոնադրութեամբ ժամանակամիջոց պարապմանց ի խորհրդարանի Աղքատանոցի Անդամոց խորհրդարանի — Անանեանցի, Զանուսեանցի, և Սուրենեանցի, ուստի խորհրդարանն առաջադրեաց հասարակութեան ընտրել ղնոր անձինս ի խորհրդարան Աղքատանոցի իսկելի յիշատակեալ անդամոց, և հասարակութիւնն ի նոյն ընդհանուր ժողով միաձայն ընտրեաց ի նորոյ ղնոյն Անանեանցն յաւադ անդամ, զԶանուսեանցն ի կրտսեր անդամ, զՍուրենեանցն ատենակալ ի խորհրդարանի, որք և շարունակեն ղնոյն պարապմունս իւրեանց:

Մանրամաններ հաշույ

Մ ՈՒ Տ Ք.

Առ 1 Յունվարի 1881 ամի մնաց ի դրամադրկել Աղքատանոցի 3 թա-
գաւորական 4% անդադար տոկոսաբեր տոմս:

Ընդ № 109419 ի դումարի	16000	
« № 109420	33600	
« № 117263	300	
5 Բանկի 5% տոմսը ա. Փոխառութեան յանուն խոր- հրդարանի Աղքատանոցին ընդ № 22003 ի դումարի . .	100	
Յանուն այնորիկ, որ առաջարկեցէ ընդ № № 12463 և 61164 հաղարական բուբլի	2000	
№ № 50085 և 65208 յիսունական բուբլեաց	1000	
17 Բանկի տոմսը 5% բ. փոխառութեան Յանուն խորհրդարանի և Աղքատանոցի ընդ № № 102350 — 102358, 193316 և 193317 հարիւրական բուբլի	1100	
№ № 49491 և 85620 յիսունական բուբլեաց ի գումարի № 20863	300	
Յանուն առաջարկողին ընդ № № 42180 — 42182 ըստ 100 բ.	500	
1.) Օբլիգացիա դ. արեւելեան փոխառութեան ընդ № 195329	300	
2.) Տոմս ներքին փոխառութեան խաղարկութեամբ Ա.) ընդ № 1025 ¹¹ / ₁₅	1000	
Բ.) ընդ № 174 ³¹ / ₂₈	152 75	
1 Զակազնոյ լիստ Մոսկուայի Զեմեկնի բանկի ընդ № 126419	155	
2 Օբլիգացիա Մոսկուայի քաղաքական կրիդիտնի բնկերութեան ընդ № № 175615 և 284943 հարիւրա- կան բուբլեաց	500	
	200	
Գումար		57207 75
Եւ բաց յայսմանէ առ ձեռն պատրաստի ըստ առան- ձին հաշույ տոկոսեաց ի դրամադրկելոյ 33600 բուբլեաց . .	482 45	
Մասորդ յընթացա տաին		
Տոկոսիք դրամադրկեց ըստ երկուց 4% անընդհա- տաբար տոկոսաբեր տոմսաց ընդ № № 109419 և 117263 ի դումարի 16300 բ. վասն Մայիս և Նոյեմբեր 1881 ամի քառամսեկաց	652	
Ծանօթութիւն: Ստացեալ ըստ տոմսի ընդ № 109420 ի գումարի 33600 բ. տոկոսիք 1344 գրեալ եղեն ի մուտս առանձին հաշուոց % յայսմ դրամադրկելոյ		
Ըստ Նոյեմբեր 1880 և Մայիս և Նոյեմբեր 1881 ամի կուպոնաց ի 5% բանկովի տոմսաց ա. փոխառու- թեան 3100	232 50	
Մարտի և Սեպտեմբերի 1881 ամի կուպոնաց ի 5% տոմսաց բանկի բ. փոխառութեան 2, 200 բ.	110	
Ըստ Մայիսի և Նոյեմբերի կուպոնաց յՕբլիգացիայէ դ. Արեւելեան փոխառութեան ի 1000 բուբլեաց	50	
Ըստ Յուլիսի 1880 և Յունվարի և Յուլիսի 1881 ամի կուպոնաց ի տոմսէ առաջին խաղարկութեամբ փոխառութեան	7 50	
Ըստ Մարտի և Սեպտեմբերի 1881 ամի կուպոնաց ի տոմսէ երկրորդ խաղարկութեամբ փոխառութեան	5	
	1057	57207 75

Փոխանցումն	1057	57207 75
Ըստ Յունվարի և Յուլիսի կուպոնացի Ջակլադնոյ լիստէ Մոսկուայի Ջեմելնի բանկի ի 500 ռուբլեաց	30	
Ըստ Մարտի և Սեպտեմբերի կուպոնացի Օրլիգացիայէ Մոսկուայի քաղաքական կրիդիտնի (վարկի) բնկերութեան 200 ռուբլեաց	10	
		1097

Ժողովեալ յեկեղեցւոջ ի տօնի Աստուածայայտնութեան և ի Զատիկի		348 95
Յանդամոց խորհրդարանի ի վարձ քարտուղարի		120
Յաւագ անդամոյ խորհրդարանի վասն լրագրաց ի պէտս աղքատանոցի		17 40
Ի հաշուոց տոկոսեաց ի դրամադիսոց 33600 ռուբլեաց		1826 45
Ի մշտական անդամոց խորհրդարանի փոխադարձաբար		256 74
Գումար		60874 29

Ծ Ա Խ Բ.

Յընթացս 1881 ամի գործադրեալ եղև		
1.) Ի վերայ աղքատ արանոցի		
2.) Ի պահպանութեան		
Խնամարկելի անձանց վասն սեղանոյ	721 20	
Վասն թէյի, շաքարոյ և սուրճի յաղագս բաժանելոյ նոցա ի տօն աւուրս	38 40	
Վասն վերանորոգութեան անցած լիստէ խնամարկելի անձանց և բժշկելոյ զնոսա	18 66	
Վասն փայտի և մոմի ի պէտս Աղքատանոցի	239 38	
Վասն ջրոյ	30	
Վասն ապահովելոյ զտուն Աղքատանոցին ի հրդեհէ և արքունական հարկի, տունն ապահովեալ է 15 հազար ռուբլի	32 49	
Ռոճկադրամ քարտուղարի	120	
Վասն մատենից, բլանկաց եւ դիւանական ծախուց ի պէտս խորհրդարանին, հրատարակման հրաւիրագրոց ի հասարակութեան յընդհանուր ժողով և վասն մանր ծախուց	54 52	
Ռոճկադրամ ծառայից	218	
Վասն մաքրելոյ զձիւնելոյղս, և զջրհորն, արտաքս տանելոյ զաղբիւսն ի սրահէ, վրձինի, աւելի, թիոյ ևւն	42 10	
Վասն լրագրոյ ի պէտս Աղքատանոցի	8 40	
		1523 15

3.) Վասն վերանորոգութեան		
Ի վերայ շինութեան դահլճի վասն խորհրդարանի և վասն ընդհանուր ժողովոյ	53 75	
Ի վերայ նորոգութեան վեց սենեկաց ի ներքնայարկի ի բնակութիւն և ի վերայ խոհանոցի	554 01	
Վասն կարկատելոյ զտանիս, ներկելոյ զտունն արտաքուստ, զառաստաղս և զորմունսս յանձուէ ձեմելիս և ի սենեակս ի սանդուղս և զքանի մի պատուհանս և զդրունս, ուղղելոյ և ծեփելոյ շրջանակս պատուհանաց	121 71	
Ի վերայ շինութեան նորոգ շրջապարսպի և մեծ դրանց ի սրահի	140 70	870 17
Գումար		2393 32

Փոխանցումն		2393	32
Գ.) Ի վերայ կահարանայ ծախս			
Վասն ամթոռոց, դամբարի, աշտանակի, հեշտահոի թաղարի, վասն ջրոյ, ներքնակի անկողնոց, բարձից, ծածկոցաց անկողնոց և վասն կարկատելոյ եւ ներկելոյ երկաթեայ անկողնակալս		191	15
Ընդհ. գումար ներքին ծախուց		2584	47

2.) Արտաւոյ Աղտարանային.			
Ա.) Մշտակաւ օժանդակութեամբ.			
Այլուոյն Ալիսանեանցի	120		
Աննայի Սահարեկեանց	240		
		360	

Բ.) Առժամանակեայ նպաստ.			
Կնոջ Տիտուեանի Սովետնիկ Աննայի Ա լամսանեանց վասն պահպանելոյ և դաստի- արակելոյ զգտորս իւր	120		
Ի պահպանութիւն Տիտիսու բնակիչ Մեհ- րապեանցի ի ժամանակս պատրաստելոյ զանձն վասն մտանելոյ յարհեստական դպրոց.	60		
Ի պահպանութիւն Մանկաբարձ Մուրա- տեանի մինչև գտանել նորա զպարապմունս յարհեստի իւրում և ի ճանապարհածախս երթալոյ նորա ի Մոսկուայէ	70		
Ի պահպանութիւն աշակերտի Պրօգեմնա- ղեայի Պապօվայ ի ժամանակս հիւանդու- թեան մօրն	30		
Քեռ Արզումանեանի ի ճանապարհածախս մինչև յԱստրախան քաղաք	25		
Հայազգի Ասլանեանի	30		
Երկուց Հայազգեաց ի ճանապարհածախս վասն գնալոյ նոցա ի հայրենիս և ի պահպա- նութիւն	25	360	
Վասն բժշկութեան Գրիգորիպօլսեցի Մէշ- չանին Պոպովի		102	15
			822 15

3. Ծախս փոխանցանք.			
Աերադարձուցան դրամք մշտական անդամոյ խորհրդ- արանի փոխառեալք ի նմանէ		256	74
Առ 1 Յունվարի 1882 ամի մնաց ի դրամարկեղ Աղբատանոցի 3 թագաւորական Լ՛/ անընդհատ ար- դիւնաբեր տոմս		3663	36
Ընդ Ռ	109419	16000	
	109420	33600	
	117263	300	
Կ Տոմս 5% ա. փոխառութեան յանուն խորհրդա- րանի Աղբատանոցին ընդ	Ռ Ռ 54489	1000	
	172283	100	
Յանուն առաջարկողի	29989	1000	
	52571	500	
Գումար		52500	3663 36

Փոխանցումն	52500	3663 ³⁶
17 Տոմս բանկի 5% տոկոսաբեր բ. փոխառութեան յանուն խորհրդարանի Աղքատանոցին ընդ № 5276	500	
ընդ № 9634 և 9635 հատ 50 ր.	300	
ընդ № 16715—16728 14 հատ հարկերական բ.	1400	
1 Բանկի տոմս ե. փոխառութեան որ առաջարկիցէ		
ընդ № 4136	500	
1 Օրլիգացիա գ. Արևելեան փոխառութեան ընդ № 195329	1000	
2 Տոմս ներքին փոխառութեան հանգերձ խաղարկութեամբ		
Ա. ընդ № 10950 ¹³	152	75
Բ. ընդ № 17421 ¹³	155	
1 Ձախլազնոյ լիստ 6/ Մոսկուայի Ջեմելնի բանկի ընդ № 126419	500	
2 Օրլիգացիա Մոսկուայի քաղաքական ընկերութեան վարկի ընդ № 175615 և 284943 ըստ 100 ր.	200	
Առ ձեռն պատրաստի դրամք	318	
		57210 ⁹³
Գումար		60874 ²⁹

Այլ եւ այլ հայաբնակ քաղաքներից եւ գիւղերից ստանում ենք շատ գրութիւններ, որով ինդրումեն մեզանից այլ եւ այլ բարեհալատակ ընկերութեանց կանոնադրութեան օրինակներ, ի հարկէ, գուցէ իբրեւ օրինակ եւ առաջնորդ ունենալու համար նոյնատեսակ կանոններ իմքագրելու ժամանակ: Բայց որովհետեւ կանոններ խմբագրել՝ խմբագրութեանս գործունեութեան շրջանից դուրս է, եւ մանաւանդ իւրաքանչիւր քաղաք կամ գիւղ ունի իւր տեղական հանգամանքները, որոնք անհրաժեշտ են ի նկատի ունենալ՝ նոյնպիսի կանոններ խմբագրուելու ժամանակ, վասն որոյ հարկաւոր համարեցինք Ալաշափիս ներկայ ամսատետրում հրատարակել Ազգիս Վեհափառ Հայրապետի կոնգակաւ հաստատուած Գանձակու Հայոց Բարեգործական Ընկերութեան կանոնները, որոյ նպատակն է խնամ տանել Գանձակու եւ նորա գաւառի Հայ աղքատներին, թէ՛ ի խրախոյս յիշեալ Ընկերութեան եւ թէ՛ ի գիտութիւն եւ ի հրահանգ ամենայն սոյնատեսակ կանոններ խմբագրել ցանկացող Ազգայնոց մերոց:

Կ Ա Ն Ո Ն Ք

ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ ԳԱՆՁԱԿ ՔԱՂԱՔԻ
ՎԱՍՆ ԽՆԱՍՄԱԿԱԼՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅ ԱՂՔԱՏԱՑ:

Յօդ. 1.

Վասն խնամելոյ զաղքատս և զորքս Հայոց, որ ի Գանձակ քաղաքի և ի վիճակի նորին, հաստատի յայսմ քաղաքի Ընկերութիւն Քարեգործական բաղկացեալ ի հիմնադիր, յանփոփոխ և ի տարեկան անդամոց:

Յօդ. 2.

Ընկերութիւնս այս գտանի ընդ հովանաւորութեամբ Հոգեւոր Առաջարութեան Հայոց Եկեղեցւոյ:

Յօդ. 3.

Հիմնադիր անդամք ընկերութեան նուիրեն միանուաք ի կազմութիւն գրամազկոյ ոչ պակաս քան դարձիւր բաժնի, անփոփոխք՝ ոչ պակաս քան շիշուր բաժնի միանգամայն, և տարեկանքն՝ ոչ պակաս քան չորս բաժնի յիւրաքանչիւր ամի:

Յօդ. 4.

Պարտաւորութիւն անդամոց ընկերութեան առ հասարակ է նպաստաւորաց լինել բանիւ և գործով խնամակալութեան աղքատաց, տնանկաց և որրոց՝ ըստ կարի ապահովելով զվիճակ նոցին:

Յօդ. 5.

Անդամք ընկերութեան իրաւունս ունին ներկայ լինելոյ խորհրդոց Խորհրդարանին և յայտնելոյ բանիւ կամ գրաւոր զկարծիս իւրեանց յաղաքս գործոց և կարգադրութեանց Խորհրդարանին. բաց յայսմանէ իւրաքանչիւր որ յանգամոց կարէ ստանալ զօժանդակութիւնս նաեւ ի մասնաւոր անձանց, զոր և պարտէ նոյնութեամբ յանձնել Խորհրդարանին:

Յօդ. 6.

Խորհուրդն ընկերութեան կազմի ի նախագահէ և ի վեցից անդամոց, որք ընտրին եռամեայ ժամանակաւ յընդհանուր ժողովոյ. ի նմին ժողովի ընտրին և գանձապետ ընկերութեան և ատենադպիր Խորհրդարանի, ևս և օգնական նախագահի, որ ի ժամանակս բացակայութեան նորա վարեսցէ զպաշտօն նորին:

Յօդ. 7.

Զամենայն գործս վճռեն ի խորհրդարանի. առաւելութեամբ ձայնից, իսկ ի հաւասարութեան նոցին՝ կարծիք նախագահի գերադասի և վրձնէ զգործն:

Յօդ. 8.

Վասն վաւերականութեան վճռոց Խորհրդարանին ի վճռելն՝ թիւ ժամանկոյն անդամոց պարտէ լինիլ ոչ պակաս քան զերիս բաց ի նախագահէն:

X

Յօդ. 9.

Ամենայն վճիռք Խորհրդարանին արձանագրին յատենագրէն յառանձին մատենի:

Յօդ. 10.

Ընդհանուր ժողովն ընկերութեան գումարի միանգամ ի տարւոյ յամսեանն Յունվարի հրաւիրական թղթովք նախագահի՝ երկու շաբաթօք յառաջ քան զգումարումն. բաց յայտմանէ. ընդհանուր ժողովն հրաւիրի ի տարաժամ դէպս և յայլ ժամանակս, ...) յորժամ կարեւոր դատեսցի վճռովն Խորհրդարանին, և ք.) երբ յանդամոց ընկերութեան թուով ո՛չ պակաս քան զքսան անձինս հարկաւոր համարիցին՝ գրաւոր յայտարարութեամբ՝ իւրեանց յայտնելով ժողովոյն: Յայսպիսի դէպս հրաւեր անդամոց պարտի լինել երկու շաբաթօք յառաջ քան զժողովն: Յընդհանուր ժողովի քննին տարեկան գործողութիւնք Ընկերութեան և հաշուեմատեանք մտից և ելից նորին:

Յօդ. 11.

Կատարումն վճռոյն Ընդհանուր ժողովոյն պարտաւորեցուցիչ է վասն Խորհրդոյն ժողովոյ:

Յօդ. 12.

Դիւաւոր գործողութիւնք Ընկերութեան են, ...) խնամարկել որոց և չքաւորաց, այն է՝ դրամօք, կերակրովք, հանդերձիւք, դարմանօք ևլն, ևլն. ք.) ի դէպս ժողովրդական թշուառութեան, այնէ՝ սովու, տարափոխիկ հիւանդութեանց ևլն, ձեռնհաս լինելով օգնել տնանկաց և որոց ըստ արժանոյն. ք.) օգնել աղքատ ուսանողաց դպրոցաց դրամօք՝ ուսումնական պիտոյիւք, հանդերձիւք և ուտեստիւք. ք.) ձեռներեց լինել և օժանդակել նորահաստատ տեղական ընթերցարանաց. իսկ յառաջագոյն եղելոցն, որ առ տեղական հոգեւոր դպրոցս և ուսումնարանս օգնել գրովք և ամսագրովք. ք.) մանաւանդ պարտաւորութիւն է Ընկերութեան աշխատիլ ունիլ շտեմարանս հացի, առ ի օգնել աղքատաց ի ժամանակի սղութեան և սովու, ևլ. ք.) ի վարձու ունիլ տարեկան զմի բժիշկի, իսկ եթէ ունելն անկարելի իցէ՝ յայնդէպս վասն բժշկութեան հիւանդաց չքաւորաց հրաւիրել զմասնաւոր բժիշկս՝ տալով զվարձն այցելութեան նորա յիւրաքանչիւր նուագի ի գումարէն Ընկերութեան:

Ծանօթութիւն: Չմերժի ըստ վերոյգրեալ կանոնաց օգնել բաց ի Հայոց նաեւ օտարադաւան անձանց՝ բացառութեամբ:

Յօդ. 13.

Դրամագլուխ կամ մայր գումարն Ընկերութեան կաղմի ...) ի միաձուգ նուիրանացն հիմնադիր եւ անփոփոխ անդամոց, ք.) ի տարեկան տրոց անդամոց, ք.) ի կամաւոր նուիրատուութեանց մասնաւոր անձանց և ի կտակաւանդ յիշատակաց, և ք.) ի քանձանակաց՝ զորս Ընկերութիւնն ունի ժողովել յեկեղեցիս Հայոց Գանձակ քաղաքի:

Յօդ. 14.

Ամենայն ծախք և մուտք Ընկերութեան պարտին անպատճառ արձանադրելի ի ժապաւինեալ մատենի, զոր պահեն ի Խորհրդարանի ընկերութեան առ գանձապետն:

Յօդ. 15.

Ի գումարաց Ընկերութեան պահի առ գանձապետն այնչափ միայն՝ որչափ հարկաւոր համարիցի Խորհրդարանն վասն ընթացիկ ծախուց. մնացեալ գումարքն զետեղին յանուն Ընկերութեան ի միում յարքունական կամ ի քաղաքական դրամատանց ի շահեցումն տոկոսեօք, կամ թէ աւանդին ի ձեռս մասնաւորաց ապահով գրաւականօք և համերաշխութեամբ անդամոց Խորհրդարանին:

Յօդ. 16.

Դրամագլուխք ընկերութեան ի գործ դնին միայն ի ծախս այնպիսի իրաց՝ որք չիցեն արտաքոյ շրջանի գործողութեանց և նպատակի նորին:

Յօդ. 17.

Ընկերութիւն զամենայն դրամագլուխս իւր քաժանէ յերկուս կարգս, ...) ի գործածականս, զորս մարթէ ի կիր արկանել ըստ նկատողութեան Ընկերութեան, յորում ժամանակի և իցէ, ք.) յանմերձենալիս, զորս ոչ է մարթ ի գործ ածել յընթացս յայտնի ինչ միջոցի առանց վճռոյ Ընդհանուր Ժողովոյ: Յառաջին կարգի դրամագլխոց հաշուին տարեկան վճարք անդամոց Ընկերութեան, արդիւք կալուածոց՝ եթէ գտանիցին, տոկոսիք, որք կազմին ի գումարաց տուելոց ի շահեցումն ի դրամատունս և ի ձեռս մասնաւոր անձանց ապահով գրաւականաւ, նաեւ ի դրամոց, որք Ժողովին յեկեղեցիս քաղաքիս ի գանձանակէ: Իսկ յերկրորդում կարգի համարին հիմնական դրամագլուխքն նուիրեալք ի հիմնադիր և յանփոփոխ անդամոց Ընկերութեան, նոյնպէս և ի կտակաց:

Յօդ. 18.

Ի հաշուեմատեանս Ընկերութեան ունին արձանագրել ...) բոլոր գործողութիւնք Ընկերութեան յիւրաքանչիւր ամի և ք.) տեղեկութիւնք զդրամագլխոյ Ընկերութեան: Ամենայն հաշիւք և յօդուածք ծախուցն պարտին ունիլ արդարացուցիչ վկայագիրս:

Յօդ. 19.

Ըստ այսմ օրինակի կազմեալ վաւերական հաշիւքն Ընկերութեան ներկայացուցանիցին Հոգեւոր Ծայրագոյն Իշխանութեան Հայոց ի Խորհրդարանէ Ընկերութեան յիւրաքանչիւր ամի, միանգամայն հրատարակին տպագրութեամբ ի լուր ընդհանուր հասարակութեան յիւրաքանչիւր տարի կամ առանձին տետրակաւ և կամ ի պարբերական թերթս:

Յօդ. 20.

Եթէ Ընկերութիւնն որպիսի և իցէ հանգամանօք դադարեցուցանիցէ զգործողութիւնս իւր, յայնժամ սեպհականութիւն Ընկերութեան պատկանի պինց զպրոցաց, որք գտանին առ եկեղեցիս հայոց ի Գանձակ

քաղաքի, իսկ ի դէպս չլինելոյ այնոցիկ, յայնժամ մնան յօգուտ նոյն իսկ եկեղեցւոյ:

Յօդ. 24.

Ընկերութիւնն ունի զիւր սեպհական կնիքն մակագրութեամբ «*Իկ հոգաբարձութեան շահութեան համար*» և զայն պահպանելու համար:

Հետագայ հաշուեցուցակի հրատարակութիւնը խնդրուած է:

ՀԱՇՈՒԵՑՈՒՅԱԿ

ՄՏԻՑ ԵՒ ԾԱԽՈՒՅ Ս. ՍԱՆԴԽԵՏԱՆ ՕՐԻՈՐԴ. ԴՊՐՈՑԻ ՇԱՄԱԽՈՅ

1880 թուից առ 17 Յունվարի 1881 ամի մնացել էր ուսումնարանապատկան մայր գումար Ս. Սանդխտեան Օրիորդական վարժարանի Համախոյ՝ փ հազար վախճան հինգ բութի երեսուն և երեք կոպէկ 1065 32

1884 թ. աւելացած հոդով.

Ստացուեց քսան ուշորս անդամներից տուրք, իւրաքանչիւրից պատկան բութի	240	
Ստացուեց ութ խնամակալուհիներից տուրք, իւրաքանչիւրից հինգան բութի	40	
Ստացուեց տոկոսագրամ ուսումնարանապատկան մայր գումարից	112	
Գոյացան նուէրներից և հանգանակութիւնից	33	30
Ստացուեց թոշակադրամ աշակերտուհիներից	102	20
Ստացուեց օգուտ ի վաճառմանէ ուսումնարանապատկան իրեղինաց	5	41
Գումար	1598	23

Ծ Ա Խ Բ.

Տուաւ ուսուցչաց և վարժուհւոյն վարձ	551	72
Տուաւ ծառային վարձ	38	20
Տուաւ ի գին այլ և այլ պիտոյից վասն ձեռագործութեան	2	95
Տուաւ ի գին վառելիքի տոբակի	41	38
Տուաւ ուսումնարանի տան տարեկան վարձ	159	96
Գումար	794	21
Մուտք	1598	23
Ծախք	794	21

Մնումէ գանձապահի մօտ ուսումնարանապատկան մայր գումար 804 2

Հոգաբարձուք } Յ. Տ. Կոստյան.
Գէորգ Կաճկաճեանց.

Շումախույ Ս. Սանդխտեան օրիորդական վարժարանի 1881 ամի մոից եւ ծախուց սոյն հաշուեցուցակից երեւումէ որ Ներուանցու հաղորդած տեղեկութեան համեմատ, որ հրատարակուեցաւ Արարատի Յունիոսի ամսատետրում, արդարեւ յիշեալ վարժարանի յարգոյ Հոգաբարձութիւնը անցեալ 1881 թուականի ընթացքում բաց ի տարեկան մուտքից, մայր գումարից

եւս ծախսել է 261 ր. 30 կ. : Նոյն վարժարանի անցեալ տարիների հաշիւները առ ձեռն չունենալով, նոցա մասին ոչինչ ասել չենք կարող, միայն թոյլ ենք տալիս մեզ նկատել, որ եթէ յարգոյ Հոգաբար ձուլթիւնը այսուհետեւ եւս իւր գործը այսպէս վարելու լինի, մի քանի տարուց յետոյ ամբողջ մայր գումարը բոլորովին կոպառի եւ հետեւաբար վարժարանը փակման դրժբաղգութեանը կը վիճակի ի դաւ ամենայն Անդամոց եւ Անդամուհեաց Ընկերութեան վարժարանի եւ ամենայն ազգայնոց:

Սորա մասին հոգալու հրահիրումենք յարգոյ Հոգաբարձուաց ուշադրութիւնը:

ՀԱՅ ԳԵՂԱՅՈՒՀԻ.

Ձով Մայիսն անցաւ, ջերմ Յունիսն եկաւ,

Մեր հայ գիւղացու արտերը հասաւ.

Սա իւր եգները լծից արձակեց.

Ազատ շրջելու իրաւունք տուեց:

Ասաց, « թող նորա քիչ հանգիստ մնան,

Ազատուին լծից, որ պարարտանան,

Մինչեւ որ մենք էլ արտերը հնձենք

Եւ կրկին նորանց լծի տակ բերենք: »

« Ի՞մ սիրելի կին, ասաց գիւղացին,

Իրիկունը մեր մանգաղ, գերանդին

Սրէ, պատրաստէ, որ ես էն գլխէն

Մեր վրէ արտի հունձը սկսեմ: »

« Նորա հասկերը, ոսկու պէս փայլուն,

Վաղուց են հասել, հնձող են կանչում.

Մեզ որ օգնելու ուրիշ դք չկայ,

Այդ հունձը միայն ինձ ու քեզ մնայ: »

Կինն իսկոյն վաղեց, պատից վայր բերեց

Երկու հատ մանգաղ, սրեց, պատրաստեց.

« Ահա ամեն ինչ, ասաց, պատրաստ է.

Վաղը մեր բաղկի ուժերը փորձենք: »

Եւ երբ լուսացաւ, գիւղացին առաւ

Իւր սուր մանգաղն ու արտը գնաց.

Իսկ կինը տան գործերը վերջացրեց,

Առաւ ուտելիք, դէպ արտ շտապեց:

Արի գիւղացին արտի մէջ մտած,

Ու նոր զօրութիւն, նոր ոյժ զգեցած,

Իւր սուր մանգաղն աջ ու ձախ կձգէր,

Հնձած որաներ խուրձ խուրձ կկապէր:

Յանկարծ նա լսեց, — « բարի՛ աշխատես,
Ի՞մ սիրելի մարդ, հերիք է հնձես.

Դիտեմ զաղբաճ ես, մի փոքր նստի՛ր,

Բիշ հաց ու պանիր հանգիստ վայելի՛ր:

Խոնջած գիւղացիքն շատ ուրախացաւ,
Երբ իւր ամուսնոյն նա իւր մօտ տեսաւ.

Ձեռքով ճակատից քրտինքը սրբեց,
Փայլուն մանգաղը ձեռքից վայր դրեց:

Փայլուն մանգաղը ձեռքից վայր դրեց,
« Դէ՛հ, հիմա Ես քիչ մի հանգստանալու եմ », —
Դու քո մանգաղըդ առ, ի՛մ սիրական,
Ինչպէս դու վարժ ես քո տան գործերու
Նոյնպէս վարժ ես և մանգաղ չարժեկում
Գեղջուկ քաջուհի՛ն սիրով ձեռն առաւ

Ստորուկ մանգաղը, արտի մէջ մտաւ,
« — Գիւղացու աղջիկ, գիւղացու կին, եմ,
Իմ աղքատ մարդին ես սիրով կօգնեմ:

« Թող ես մարդիս հետ լինեմ աշխատած,
Որ նորա հետ էլ ուտեմ հալալ հաց.
Հայրս ու մայրս ինձ միշտ կասեին,
Սիրելի՛ աղջիկ, կօղենես քո մարդին:
« Փափկակցեցու՞թի՜ն մեզ չեն հարկաւոր,
Կամ շքեղ տներում նստել փառաւոր

« Այլ թէ պարզ սրտով յեր մարդին սիրել
եւ յեր ֆիւռը նորան ճանաչել,
Մասնակից լինել իր աշխատանքին
Սիրով բնակուել, փառք տալ Արարչին: »

Այսպէս մարդ ու կին իրար օգնեցին
եւ ամբողջ օրը արտը հնձեցին.
Եւ երեկոյեան դառնալով դէպ տուն
Տունին Արարչին փառք և գոհութիւն:

Ո՛հ թէ՛ Հայ ազգի ամեն ամուսինք
Միշտ ու ամեն տեղ այսպէս լինէին,
Եւ իւրեանց տղայ ու աղջիկ որդւոց
Եւ խատու թեան մէջ այսպէս կրթէին,
Դառն աղքատութիւն հեռու կը փախչէր,
Ո՛չ կադ, ո՛չ կուլ, մեզ կը հանդիպէր:

Գրաշար Ներսէս Մ. Տ. Աւետիսեանց

ԱԶԳԱՅԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Մեր սիրելի Ազգայնոց, մանաւանդ այլ եւ այլ բարեկամանակ
 Հայի- ընկերութեանց եւ Ազգային Հաստատութեանց վարչու-
 թեանց քաղցր եւ ողջամիտ ուշադրութիւնը հրաւիրում ենք Ա-
 րարտուր Ներկայ ամսատետրի «Փոք»-էն՝ անցեալից՝ վերնագրով
 յօդուածի վերայ:

* *

Ի Պարսկահայոց առ մեզ հասած ուրախաբերութիւնք կը ծա-
 նուցանեն թէ՛ Պարսկաստանի մայրաքաղաք Թէհրանի մէջ, Նոր-Քու-
 ղայի բարեջան Առաջնորդ Գեր. Գրիգորին Արքեպիսկոպոսի ճեռանք եւ տե-
 դոյն հայ ժողովրդեան աջակցութեամբ եւ բարեպաշտական ծառնդակու-
 թեամբ, Յուլիս ամսոյ 3ին, յանուն Սրբոյն Գէորգայ եղած Հայոց հին
 եկեղեցւոյ վերաշինութեան հիմնարկութեան հանդէս է կատարուել:
 Նմանապէս Գեր. Առաջնորդի կրթասիրական ջանից եւ հոգածու-
 թեան շնորհիւ, Պարսից Արեւ. Ըահին կողմանէ տարեկան 125 թու-
 մանի թոշակ է նուիրուել եւ յատկացուել Քուղայի Հայոց ազգային
 վարժարանին, եւ այդ թոշակը սահմանող արքունական Հրովարտակն
 ևս յանձնուել է Պարսկահայոց Հոգեւոր իշխանութեանը:

* *

Донская пчела (Դոնահա Պիւլա) ռուս լրագրի մէջ կարդում ենք, որ Ն.
 Նախիջևանի Բարեկ. Սարգիս քահանայ Ոսկերչեանը նկատելով որ Ռոս-
 տովի Բէալական ռուսումնարանի հայ ուսանողները զրկուած են մնում
 իւրեանց ազգային եկեղեցւոյ դաւանութեան եւ կրօնի ռուսմից, սոցա
 դասաւանդութիւնը նոյն ռուսումնարանում մատակարարուող ուսանելի
 առարկայից ծրագրում չլինելու պատճառաւ, նոյն ուսանողների ծնո-
 ղաց ցանկութեան համաձայն խնդրագրով դիմել է նոյն ռուսումնարանի
 Պ. Տեւչին՝ այս մասին պատշաճաւոր կարգադրութիւն անելոյ համար,
 եւ յուսով եմք թէ՛ Պ. Տեսուչը այս իրաւացի եւ արդար պահանջին շուտով
 բաւականութիւն կտայ:

— Ն. — Նախիջևանի մեր Սիրելի Ազգայնոց եւ Բարեկրօն Ոսկերչեանց
 քահանայի այսօրինակ խոհեմ ընթացքը ամենայն գովութեան արժա-
 նի է: Սա յայտնի ապացոյց է թէ՛ նորա ազգային դաստիարակութեան
 վսեմ գործին ամենաուղիղ տեսակետից սկսած են նայել. զգացած են
 որ իւրեանց մանուկները Ազգի եւ ազգային Եկեղեցւոյ ճշմարիտ եւ պի-
 տանի անդամներ պատրաստելու համար բաւական չեն մի միայն արտա-
 քին կենցաղօգուտ ուսմունքն ու գիտութիւնքը, այլ պէտքէ՛ն սոցա ազ-
 գային կրօնական եւ բարոյական ուսմունք ևս: Բայց՝ Ներուի մեզ ասել
 թէ՛ որքան եւ դոցա այդ առաջարկութիւնը, այն է Բէալական ռուսում-
 նարանում աւանդելի առարկայից ծրագրի մէջ մտցնել եւ Հայկ. Եկե-
 ղեցւոյ կրօնի դասաւանդութիւնը, իբրեւ իրաւացի պահանջ կատարումն
 ստանայ Տեսչութեան կողմից, այնու ամենայնիւ դա երկրորդական մի-

ըոցն ու ճանապարհն է ազգային — կրօնական և բարոյական հիմնաւոր և նպատակայարմար դաստիարակութեան, զա միայն լաւագոյն է չլինելուց, Մանկավարժական ընդունուած օրէնք է, որ իւրաքանչիւր ազգի մանուկ այն ժամանակն իւր ազգային — կրօնական և բարոյական դաստիարակութիւնը դնում է հաստատուն հիման վերայ, երբ նա իւր դաստիարակութիւնն ու կրթութիւնն սկսում է իւր մայրենի լեզուով ստանալ ազգային դպրոցի մէջ:

Վասնորոյ մենք համետաբար խորհուրդ կտայինք ինչպէս մեր ամենայն սիրելի Ազգայնոց, նոյնպէս և Նոր — Նախիջևանի հայ — հասարակութեան, որ նոքա 1876 թուին Վեհ. Հայրապետի հրամանաւ Ս. Է. միաձնում հրատարակուած Հայոց ծխական դպրոցաց կանոնաց համաձայն հոգ տանէին իւրեանց մանուկները 8-9 տարեկան հասակում տալ իւրեանց ազգային ծխական և այլ դպրոցները, որովք բարեբաղդաբար հարուստ է Ն. Նախիջևանը, ուր 4 — 5 տարի ազգային դաստիարակութեան ոգւով, ծնողական անմիջական հսկողութեան ներքոյ, մայրենի լեզուի և կրօնի մէջ փոքր ի շատէ զարգանալուց յետոյ, 12 — 13 տարեկան հասակում յանձնել թեմական կամ արքունի բարձրագոյն ուսումնարաններին, որով կիսով չափ հարթուած կլինի նոցա յառաջագիմութեան ճանապարհը իւրեանց յառաջագայ ուսումնառութեան ասպարիզի մէջ և թեթեւացած կլինի արքունի ուսումնարանաց հոգսերի բեռը: Ցակաւին ինչ ինչ հանգամանքները, որոնք թէ ծանրութիւն են պատճառում մանուկների ծնողացը նիւթապէս և թէ դժուարացնում են մանուկների նպատակայարմար դաստիարակութեան գործը, որչափիտ ընթերցողաց թողումք գուշակել:

Մանաւանդ թէ համեմատելով արքունական ուսումնարանների ծրագրի մէջ տեղ տուած Հայոց լեզուի և կրօնի դասերի սակաւաթիւ քանակութիւնը՝ մեր ծխական դպրոցների ծրագրում նշանակուած նոյն դասերի մեծ քանակութեան հետ, ամենայն ոք կհամոզուի, որ վերջնոյս չորսամեայ դասընթացքում աւելի շատ կանցնի հայ մանուկը Հայոց լեզուից ու կրօնից՝ քան արքունական ուսումնարանների 7 — 8 ամեայ դասընթացքի ամբողջ շրջանում:

ՆԱՄԱԿ ԱԳՔԻՐՄԱՆԻՑ

Ահա իրողութիւն մը, որ եթէ այլ ևս ծածկուի, իւր բարոյական և նիւթական տեսակէտով, կրնայ այս հետեւութիւնները ծագել. ա) տեղւոյս ազգայնոց զայրոյթը արգարապէս գրգռել, բ) ազգային շինութեանց բարեկարգութեանցն սպառնալ յետոյ, Իրողութիւնը Ազգերմանիս երեսփոխան Պ. Խիւղազեանի հաշուետուութեան եղանակն է: Յիշեալ երեսփոխանը մինչև ցայժմ եկեղեցւոյ ել և մտից հաշիւը նահապետական եղանակով կը ներկայացնէր Քիչնեւի Կօնսիստորեային՝ Սակայն Գեր. Մակար սրբազանի իւր առաջնորդական գահը բարձրացած

4. Թագադրութիւն.
5. Երկրաշահութիւն.
6. Աշխարհագրութիւն.
7. Բնակ. պատմութիւն.
8. Տարրագիտութիւն.
9. Գծագրութիւն.
10. Գիր.
11. Նրաժշտութիւն.*)

Աշակերտաց այս ամեն պարկաւեւութեամբ հարցաքննութեան միջոցից համարձակ և ուղիղ պատասխանատուութիւննին բացարձակօրէն կցունէին իրենց փոյթեռանդն աշխատասիրութիւնը և դասատուին լաւ մեթոտով և բացայայտ լեզուով դասաւանդութեան եղանակը:

Հանդիսականաց դժբաղդաբար հայերէն չհասկցող մեծ մասին իսկ սուր ուշադրութիւնը և հրապուրուած դէմքը կպսակէին բոլորովին այս ժամուս, վարժապետին և 7—8 տարեկան աշակերտներուն ջանասիրութիւնը:

Տարրագիտութեան հարցաքննութենէն յետոյ, ընթէլ այրելու փորձեր ալ բրին ամենայն յաջողութեամբ այս երկու մանկանց փորբիկ և աջողակ ձեռներն:

Հանդիսականաց միտքերն այսպէս զբաղեցնելէն յետոյ նոցա սիրտերուն ալ կատարեալ յագուրդ մ'տալու և ժամը գլխովին գեղեցիկ գործելու համար՝ դաշնակին վրայ քաջարուեստ ձեռն մի կը պակսէր. որ մանկանց երգերու հետ սրահին օդը թնդացնէր և մեր սիրտերն ալ զմայլէին: Այս ձեռներն եղան փոփոխակի Աղնուուհի Տիկնանցը Պ. Արահամու և Մարկոսի, որք քաղցր նուագեցին և յափշտակեցին սիրտեր ամենուս իրենց մատանց շուրջը: Հուսկ յետոյ Պ. ուսուցչին՝ մանկավարժութեան վրայ խօսած իմաստնալից ճառը ունկնդրաց ակմբի եռանդագին ծափահարութեամբը պսակեցաւ, պատուեցան և իւր աշակերտներն պարգևաբաշխութեամբ, Այս ազգային հանդիսին վերջին վայրկենին կնիքը, ինչպէս և առաջնոյն՝ եղան նախագահ Հօր յառաջարան և վերջաբան կրկնակի օրհնութիւնքն սրտազեղուն: Աւերջին օրհնութեամբն զհանդիսականսն օրհնելէն յետոյ, յառաջեց և ուսուցչի և իր աշակերտներու խոնարհած գլուխներու վրայ մասնաւորապէս օրհնութիւն մ' ևս երրորդեց և արձակեց զժողովուրդն: Հանդիսականք ղեռ չ'մեկնած, պատուասիրեցան տան տիբոջ Աղնուուհի Տիկնոյմէն թէիւ, և այլն:

* * *

(*) Միթէ Հայկական Զայնագրութիւն զայս. Ծ. Խմբ.